

העמק דבר לפרשת שמות

פרק א

פרק א, א

א וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם אֶת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ :

ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב. אם נפרש בני ישראל האומה הישראלית. כלשון ובני ישראל פרו וגו' וכמו בכל התורה. אין מדוקדק מה שמונה הפסוק אחר זה ראובן שמעון וגו'. ואם נפרש בני ישראל בנים שהוליד ישראל סבא. וכמו לשון הפסוק (בראשית מ"ב ה') ויבאו בני ישראל לשבור וגו' אין מדוקדק לשון את יעקב. שהרי מדבר בו והכי מיבעי הבאים אתו מצרימה. ונראה לפי פשוטו דבני ישראל היינו אומה הישראלית. ומה שמונה ראובן וגו' משמעו בית ראובן. בית שמעון. וכדכתיב תחלה איש וביתו באו. וע"ז מפרש דבתי הבנים האלו הן המה כלל בני ישראל הבאים מצרימה.

(הרחב דבר: אמנם חז"ל בבראשית רבה פרשה תולדות העלו מזה הפסוק דיצחק נקרא שמו ישראל. והביאו ראיה מדכתיב ואלה שמות ב"י את יעקב. מבואר דחז"ל מפרשים בני ישראל כאן בנים שהוליד יצחק ששמו ישראל. והטעם שכינה הכתוב כאן את יצחק אבינו בשם ישראל. היינו משום דהוראת שם ישראל שהוא כנוי על הליכות למעלה מן הטבע (כמו שכתבתי בספר בראשית ל"ד א' בביאור זה המדרש) בשלשה דברים. הגנה. פרנסה. ושמירת השלום. והמה המדות של אברהם יצחק ויעקב. ובאותה שעה שהיו במצרים לא היה חל על אומה ישראלית מזה השם של ישראל רק עסק פרנסה שהוא מדתו של יצחק. וכמו שכתבתי שם מ"ו ג'. דמשום הכי אמר ה' ליעקב לפני בואו למצרים. אנכי האל אלהי אביך עיי"ש. ומשום הכי כשמדבר הכתוב כאן בהוויות האומה במצרים קראם בני יצחק. כי רק מחמת המדה זו של יצחק היה קיומן למעלה מהליכות הטבע בגלות המר הזה.).

פרק א, ה

ה וַיְהִי כֹל-נֶפֶשׁ יִצְחָק יַעֲקֹב שִׁבְעִים נֶפֶשׁ וַיֹּסֶף הָיָה בְּמִצְרָיִם:

יוסף היה במצרים. סדר המקרא אינו מכוון והכי מיבעי. אחר שמנה כל הבנים היה לו לומר ויוסף היה במצרים ויהי כל נפש. אלא הביאור עפ"י מה שכתבתי בספר בראשית מ"ו ח' דחשבון שבעים נפש נשלם ביוצאם מא"י ע"י בכורה של ראובן. ובבואם למצרים נשלם ע"י יוסף שהיה מנהיג שם. וזהו שמודיע הכתוב דשבעים נפש היו ע"י יוסף שהיה במצרים. ויש לדעת דזה לא היה אלא כל זמן שהיה יוסף חי. אבל אח"כ חזרה הגדולה לשבט ראובן הבכור כמבואר במדרש רבה במדבר (יג,יח) ויבא להלן ו' י"ד. ועיין מה שכתבתי בס' הנ"ל מ"ט ב'.

פרק א, ז

ז ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד במאד ותמלא הארץ אתם:

וישרצו. הרבה בנים. וירבו. גדלו ונעשו כשהן קטנים גדולים. רשב"ם.

(הרחב דבר:) וזהו דבר המקרא שהביא המגיד על התיבה. **ורב.** שנאמר רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדים שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה. פירש הוכיח מסוף הפסוק שגדלו בסימני נערות וגדלות כשהן בני שבע ושמונה. וזהו שדים נכונו ושערך צמח סימני גדלות וראוי להוליד. ואתם ערום ועריה. בעוד שהיו קטנים בדעת והלכו בחוץ ערום ועריה כדרך ילדים).

ויעצמו. שהיו בעלי עצם תקיפין. ראב"ע. ובאשר דרך היולדות תאומים להיות הוולדות חלושי המזג אבל במצרים אף על גב שהשריצו הרבה בנים כאחד מכל מקום היו חזקים באבריהם. וכן לענין גדלות דרך הבנות כשמתחילין ללדת בנעוריהן נעשין חלשין וחולין. וכן הזכרים אם משתמשים בימי נעוריהם באברי ההולדה מחלישים כח בריאותן אבל במצרים לא הזיק כל זה מאומה.

במאד מאד. כל הפרטים אלו היה בהפלגה יתירה.

ותמלא הארץ אתם. מהם מיבעי וכן תרגם אונקלוס מנהון. אבל לשון הפסוק אותם. בא ללמד דלא ארץ גושן לבד שהיה מיוחד לישראל ומלאה מישראל לבד. אלא אפילו כל ארץ מצרים שהיה עיקר ישיבת עם מצרים מכל מקום מלאה הארץ את ישראל. ומשמעות אותם עמם. כמו שכתבתי בספר ויקרא י"ז ה' על הפסוק וזבחו זבחי שלמים לה' אותם. והיה כל מקום פנוי שמצאו ישראל לקנות ולדור נתישבו שמה. והינו דכתיב במכת בכורות ופסח ה' על הפתח הרי שהיו הרבה בתי ישראל בקרב בתי מצרים. ואף על גב שיבואר להלן ב,כה וג,ז שפרעה נגש לישראל ולחצם לדור במיצר כדי להשפיל דעתם. מכל מקום

היה באופן שנשארו בקרב ערי מצרים בין בתיהם. ובא הכתוב להקדים בזה סיבת שנאת מצרים וגזרת המלכות. ומחשבת חשד מה שלא עלה על דעת ישראל. כ"ז בא משום שבקשו לצאת מרצון יעקב אביהם שישבו דוקא בארץ גושן כדי שיהיו בדד ונבדל ממצרים, כמו שכתבתי בפרשת ויגש. אבל הם לא רצו כן. ובשמות רבה איתא עוד שפסקו למול מזה הטעם שאמרו נהיה כמצרים. דאחר שקבעו דירתם בקרבם מצאו טוב להם להשתוות למצרים ולא יהיו ניכרים שהמה יהודים, ומשום זה ביאר המדרש שהפך ה' לבם לשנוא עמו. וכבר ביארנו בספר בראשית על הפסוק כי גר יהיה זרעך וגו' אשר היא הסבה שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו בשביל שאין אנו רוצים להיות כגרים ונבדלים מן האומות.

פרק א, ח

ח ויקם מלך חדש על-מצרים אשר לא-ידע את-יוסף:

ויקם מלך חדש. מלך אחר מיבעי. אלא משמעות חדש בדעות חדשות. שלא ידע להכיר את יוסף אשר הרבה להיטיב עם המדינה. ואמונתו הרבה למלוכה, ומזה הגיע להמלך לחשדם.

פרק א, ט

ט ויאמר אל-עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו :

עם בני ישראל. בספר בראשית מ"א מ' ונ"ה. ביארנו דכמה פעמים משמעות עם - אנשי חיל למלחמה. והיה בבני ישראל כמה אנשי חיל. וחש פרעה שיחזקו מאנשי חיל של פרעה. ואף על גב שהיה אז עדיין מעט אנשי חיל מישראל נגד מצרים. ולא היה לחוש לעת עתה שיתגברו על מצרים, אלא שראה שהבני חיל מתרבים והולכים. וגם כל אחד מישראל מי שהוא איש חיל הוא עצום מאיש חיל של מצרים. וא"כ -

עם בני ישראל. לשון עם משמעו מנהג בפני עצמו כמו שכתבתי בבראשית (כח,ג) דאך על גב שהרבה רצו להתחקות אל מעשי המצרים מכל מקום מן הנמנע שיהיו כולם נוגים כמצרים, וזה היה נותן לדמות כי שונאים אותם, כלילת ה מן בשעתו.

פרק א פסוק י

י הבה נתחכמה לו פן-ירבה וקהי כה-תקראנה מלחמה ונוסף גם-הוא על-שנאינו ונלחם-בנו ועלה מן-הארץ:

פן ירבה. שיתרבה עוד, ויהא כדי שילחם עמנו. ועדיין לא היה מקום לחוש שיהיה הרבוי של בני חיל כל כך שיהיה יכול לעשות מערכה נגד עם מצרים המזוינים בסוס ורכב וכדומה. אלא **והיה כי תקראנה מלחמה.** ואז יהיו אנשי חיל שלנו טרודים במלחמתם ונוסף וגו' ונלחם בנו. מדינה **ועלה מן הארץ.** לאחר שיבזזו אותנו כדרך הלוחמים וכובשים. ואלו היו רוצים לעלות מן הארץ עתה לא היה חשש כלל. שהרי לא היו עדיין משועבדים, אבל זה אי אפשר שיעלו מן הארץ כשהם עניים ורק פרנסתם במדינה. אבל כשילחם בנו ויבזזו אותנו ואז **ועלה מן הארץ.** וזה לא היה מקום לחוש שמא יבזזו את מצרים וישארו במדינה. דזה אי אפשר שהרי ייראו ממצרים האדירה כשישובו ממלחמתם והיו ישראל כשני חשיפי עזים נגד מערכות מצרים. אבל זה חש שמא בשעת מלחמה והמה טרודים מבחוך ילחמו גם המה מבפנים עם מעט החיל שבמדינה, ויבזזו ויעלו מן הארץ בכל הטוב שיעלה בידם.

פרק א, יא

יֵא וַיִּשְׁמְעוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִבְלָתָם וַיִּבְּנוּ עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת-פְּתָחַם וְאֶת-רַעְמֵסֵס:

שרי מסים. אלו היה הפירוש מלשון מס לחוד. היה ראוי לכתוב מסים בפת"ח. אלא נכלל בזה עוד שורש אחד כתרגום אונקלוס שלטונין מבאישין. והוא משורש כמסוס נוסס. ועיין ס' דברים ד' ל"ד ו"ט ב'. ואולם אם מזה השורש לבד הוא. היה לכתוב שרים ממסים. מבנין פיעל. וגם למה בא בלשון רבים. אלא נכלל בזה התיבה שני שרשים כמו שכתבתי כמה פעמים שאמר פרעה שיעשו שרים לעשות איזה מס עליהם. והשרים האלה יהיו רשעים ומענים בכון לא רק כדי לגבות המס. אלא כדי למען ענותו בסבלותם. ובזה ימס כחם.

ויבן ערי וגו'. זה היה המס. ולא היה בזה בעצם רע כ"כ. אבל היה בענוי בעלילות ובהכאה.

פרק א, יב

יב וְכַאֲשֶׁר יַעֲנֶוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

כן ירבה. אנשי החיל. **וכן יפרוץ.** בכח גבורתם.

ויקוצו מפני בני ישראל. עוד היו מקצה חייהם שראו החשובים שבהם. אנשים גדולי הערך. והיו נחשבים המצרים לנגדם כפחותי הערך וקוצים. וכן הפירש בספר במדבר ריש פרשת בלק.

פרק א, יג

יג וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶדֶי:

בני ישראל בפרך. נתכוננו להעביד את החשובים שבישראל בעבודה. וזה היה מפרך את גופם שלא נסו בעבודה כלל. וגם היה משפיל נפשם וכבודם.

פרק א, יד

יד וַיִּמְרְרוּ אֶת-חַיֵּיהֶם בְּעִבְדָּה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבָנִים וּבְכָל-עֲבֹדָה בְּשֹׁדָה אֶת כָּל-עֲבָדָתָם אֲשֶׁר-עֲבָדוּ בְּהֵם בְּפָרֶדֶי:

וימררו את חייהם וגו'. אחר שהחלו להשתעבד בגדולי וחשובי הערך באיזו עבודה, הוסיפו עוד למרר חייהם בעבודות נמבזות וקשות, כמו בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה, שהם עבודת האיכרים ולא נעשו כלל ע"י גדולי הערך. **את כל עבודתם וגו'.** איזו עבודה שעשו בהם לא היה כפי הראוי לאותה עבודה אפילו להדיוטים, אלא רק בפרך. דאפילו הדיוטים שהעבודה טובה להם. מכל מקום היה אופן עבודתם מפרך גופם ודעתם.

פרק א, טו

טו וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְמִילֵדוֹת הָעֵבְרִית אֲשֶׁר שֵׁם הָאִחַת שִׁפְרָה וְשֵׁם הַשְּׂנִית פּוּעָה:

ואשר שם האחת שפרה. לפי הפשט שהן שמותיהן. ע"כ לא הנה בלבד היו מילדות בכל ישראל אשר גרו בכמה ערים. אלא הן היו המילדות הראשיות. ועפ"י פקודת פרעה עליהן יצאו לכל המילדות אשר תחתיהן. והדרש ידוע ומבואר בפרש"י. ויצא הדרש מדכתיב שתי פעמים ויאמר. אלא אמירה הראשונה היתה אשר יודע מעשה המילדות. שאחת משפרת את הולד והשנית פועה עליו. ועתה ויאמר עוד בילדכן וגו' וגם לזה הדרש הוא הזהיר את המילדות הראשיות. והנה יזהירו את המילדות אשר תחתיהן. ועיין פסוק י"ח.

פרק א, טז

טז וַיֹּאמֶר בְּיַלְדֹכֶן אֶת-הָעֵבְרִית וְרֵאִיתָן עַל-הָאֲבָנִים אִם-בֶּן הוּא וְהִמַּתָּן אֹתוֹ וְאִם-בַּת הוּא וְחִיָּה:

אם בן הוא והמיתן אותו. הראשונה כשמוציאה את הולד מן הרחם. תעשה פעולה קלה שאינו ניכר בגיחו מרחם ויגוע. והשנית לא תשתדל להחיותו ובין כה וכה ימות הילד.

ואם בת היא וחיה. איתא במדרש רבה (א, יד) אמר להן אם תחיה תחיה ואם תמות תמות. העלו חז"ל שלא צוה אותן שישתדלו להחיותן. אלא איך שיהיה עם הולד כן יהיה. ולמדו זה מדלא כתיב ואם בת היא ותחיינה אותה. וכמו שכתבתי בפסוק כ"ב וכל הבת תחיון. ויותר היה ראוי לכתוב ואם בת היא וחיתה. וכבר עמד על זה הראב"ע. אבל כבר ביארנו בספר בראשית ב' ז' ובכמה מקומות דשורש חי פעם משמעו חי ולא מת. ופעם משמעו חי בבריאות טוב ולא חולה ועצב, ומתפרש לפי הענין. ויש הבדל באות השלישי של שורש חיים. יש ביו"ד וא"כ שרשו **חיי** מהכפולים. אז משמעו ולא מת, ויש בה"א וא"כ שרשו **חיה** מנחי ל"ה. ואז משמעו בריא ושמח. כמו נפש חיה. והנפקא מינא הוא כשבא מנקבה נסתרת. שור חיי כתיב וחיה. והיו"ד חסרה כמנהג. ושורש חיה בא ה"א למאן דאמר הפעל בתי"ו כמו בנה. פנה. דבנקבה נסתרת כתיב בנתה פנתה. משום הכי שם כתיב וחיתה נפשי בגללך. שייטיב לי הרבה כמו שכתבתי שם. וכאן משמעו וחיה שלא תמות ולא שיראו להבריא את הולד. ועיין ס' ויקרא י"א ב'.

פרק א, יז

יז וַיִּקְרָא הַמִּלְדָּה אֶת-הָאֱלֹהִים וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ מִצְרַיִם וַתַּחֲיֶינָהוּ אֶת-הַיְלָדִים:

ותיראן המילדות וגו'. לא שתי המילדות הראשיות לבד אלא כל המילדות יראו מפני העונש בידי שמים של שפיכות דמים. ומשום הכי כתיב את האלהים. ולא כתיב את ה', שלא כולן הגיעו לידי מדרגה זו. ועיין מה שכתבתי להלן ט' ל'.
ולא עשו. בפועל כדבר פרעה על הזכרים. ועוד הוסיפו:
ותחיינ את הילדים. בין זכרים בין נקבות, וכן פירשו כל המפרשים.

פרק א, יח

יח וַיִּקְרָא מֶלֶךְ-מִצְרַיִם לַמִּלְדָּה וַיֹּאמֶר לָהּ מַדּוּעַ עָשִׂיתָו הַדְּבָר הַזֶּה וַתַּחֲיֶינָהוּ אֶת-הַיְלָדִים:
ויקרא מלך וגו'. כאן כתיב ויקרא. דמשמעו ששלח לקרוא מרחוק כל המילדות שבישראל אם להענישן אם לעשות להם בתים להכנת הגזירה הבאה אחריה כמו שיבואר.
מדוע עשיתן וגו'. לא שאל מדוע לא עשו כדבריו להמית בידיים. שעל זה היה התשובה פשוטה בדין ישראל דעת שפיכות דמים יהרג ולא יעבור ואין להם רשות בשום אופן לעשות כן. אבל מדוע הם מסכנות את עצמן להחיות את הילדים. והרי אין החיוב להסתכן בעצמו כדי להחיות את אחרים. דמאי חזית דדמא דחבריה סומק מדידיה.

פרק א, יט

**יט ותאמרן המילדות אל-פרעה כי לא כנשים המצרית העברית פי-חיות הנה בטרם
תבוא אלהן המילדות וילדו:**

בטרם תבוא אליהן וגו'. וראו היולדות תחלה כי הולד חי, ואין אנו נקראים בשביל היולדות אלא כדי להחיות את הולד כשאיננו לו איזה סיבה שנצרך לכך, ואם לא נחיה אותם בהשתדלות לא יקראו אותנו כלל ויעשו בעצמן כל צרכי הולד.

פרק א, כ

כ וייטב אלהים למילדות וירב העם ויעצמו מאד:

וייטב אלהים למילדות. שנתקבל דבריהן ושוב לא השגיח המלך עליהן כלל. **וירב העם.** כמו שכתבתי לעיל ז' שהולידו בקטנותן. ואף על גב דלילדות קטנות לא היה מועיל הישוב של המילדות. שהרי אין בהן דעת לילד בלי מילדת ולעשות כל הצורך, אבל זה היה הטובה שלא השגיח עוד. **ויעצמו מאד.** שהיה בריאי עצמות כמו שכתבתי לעיל שם. ולזה לא היה מועיל דבריהן שהיו אמותן עושות בעצמן אם ראו איזה קלקול. שהרי לתקן אברי הילד כשיש קלקול ח"ו צריכין אומנת יתירה. ואי אפשר בלי פעולת מילדת. מכל מקום כבר לא השגיח עליהן.

פרק א, כא

כא ויהי פי-גראו המילדות את-האלהים ויעש להם בתים:

ויעש להם בתים. לא פירש הכתוב מי עשה ללמד דשתי משמעויות יש בזה. אם האלהים והוא בתורת שכר וכפרש"י. אם המלך והוא הכנה לגזרה הבאה אחריה. **כל הבן הילוד וגו'.** והיאך ידעו מזה. אלא כאשר עשה למילדות בתים. צוה שומרים עליהן שיראו לאיזה מקום הולכות להוליד. ויבואו השומרים אחריהן ויראו מה נולד שם. וכתוב להם בלשון זכר לכלול בעליהן. דעיקר הבית נבנו להם בשביל נשיהם. וע"ז כתיב חכמת נשים בנתה וגו'.

פרק א, כב

כב ויצו פרעה לכל-עמו לאמר כל-הבן הילוד היארה תשליכהו וכל-הבת תחיון :

ויצו פרעה. כאן כתיב ויצו שהוא לשון זרז. ומבואר בריש פרשת צו דזרז הוא על כל אופן שנדרש לשקידה בענין שיהא נעשה בשלימות ומשום שגזירה זו אינה דומה לאזהרה של

המילדות. דשם היה בנקל למלא הגזירה שהרי אי אפשר ללדת בלי מילדת. מה שאין כן אזהרה זו שהיה מקום להסתיר אחר שהודיעו כי נשי ישראל חיות הנה. ואפשר ללדת בלי מילדת. וגם הממונים על זה היו יכולין להתנהג בגזירה זו ברפיון ולומר שלא ידעו מזה הילד. משום הכי הזהיר פרעה בצווי שיהיו שוקדים על הדבר שימלאו הגזירה בשלימות.

כל הבן הילוד. הנולד כעת ולא מה שימצאו זכרים מכבר.

וכל הבת. בין שכבר נולדו בין הנולדות מהיום תחיון. תשתדלו להחיות אותן. וכונן בזה שאחר שירבו הבנות מאד על הזכרים בעל כורחן ינשאו למצרים וראה בזה להיטיב לארצו אחר שהודיעוהו המילדות כי נשי ישראל חיות הנה וכסבור שזה גרם לרבויו עם ישראל וכאשר ינשאו למצרי ירבו ויעצמו גם המה.

פרק ב

פרק ב, א

א וילך איש מבית לוי ויקח את-בת-לוי:

וילך איש מבית לוי. באשר היה האיש מבית לוי ולקח את בת לוי ומובן שהיתה זקנה ממנו הרבה ואין דרך איש לישא זקנה ממנו. ורק משום שהיו מבית לוי אשר התנהגו בחסידות וראו סודות נעלמים מעיני הדור ע"כ לקחה משום הכי כתיב וילך. שהיה הדבר לפלא ויצא מגדר דרך ארץ.

פרק ב, ב

ב ותהר האשה ותלד בן ותרא אתו כי-טוב הוא ותצפנהו שלשה ירחים:

ותרא אתו כי טוב הוא. לא כדרך הולדת הזקנות שהולד חלש מאד. אבל ראתה בזה כי טוב הוא. והיתה בטוחה על השגחה פרטית. ע"כ **ותצפנהו וגו'.** ולא ידעו השומרים ע"י המילדת כמו שכתבתי לעיל משום שהיתה מרים בתה לה למילדת והיו בבית אחת.

פרק ב, ג

ג ולא-יכלה עוד הצפינו ותקח-לו תבת גמא ותחמרה בחמר ובצפת ותשם בה את-הילד ותשם בסוף על-שפת היאר:

ולא יכלה עוד הצפינו. שראתה המשגיחים דופקים על דלתי ביתה. ומכל מקום לא עזבה הבטחון בהשגחה פרטית אלא שיהא באופן שתרחיקו ממקומו כענין מאמר חז"ל בב"ק (ס,ב) רעב בעיר פזר רגליך. שהשגחה והצלה באופן נסתר מוכן יותר כשתהיה מתפשט

הלאה משתהיה במקומך. או עכ"פ הבינה ממה שלא נעלמה ההולדה מהמחפשים. שרצון השגחה שתהיה שלא במקומו. ע"כ **ותקח לו וגו'**. בשבילו ללמד שראתה שיהיה נעשה לשם הילד כדי שתחול השגחה מן השמים ע"ז ביותר. ועיין מה שכתבתי בספר בראשית (כז,ד).

פרק ב, ד

ד וַתִּתְצַב אַחֲתוֹ מִרְחֹק לְדַעַה מֶה-יַעֲשֶׂה לוֹ:

ותתצב. היה ראוי לכתוב ותתיצב. ועיין ראב"ע. אכן משמעות הלשון שהיה גם זה השגחה פרטית מן השמים שתהיה האחות ניצבת מרחוק. ואם כן פירש ותתצב. אחר העמידה שם. היינו ההשגחה. **מה יעשה לו.** איזה אופן יעשו לו להיות ניצל.

פרק ב, ה

ה וַתִּרְדַּבְתְּ פִּרְעֹה לְרַחֵץ עַל-הַיָּאֵר וְנִעְרַתְיָהּ הִלְכַת עַל-יַד הַיָּאֵר וַתֵּרָא אֶת-הַתִּבְּיָה בְּתוֹךְ הַסּוּף וַתִּשְׁלַח אֶת-אֶמְתָּהּ וַתִּקְחָהּ:

ונערותיה הולכות וגו'. היה השגחה פרטית שלא יהיה נודע לפרעה לשריו כל הנעשה שהצילה בת פרעה ילד מן היאור. והיה ההשגחה שבאותה שעה היו נערותיה הולכות ומטיילות סמוך ליאור בגובה החוף. ולא ראו מה שעשתה אדונית שלהן במורד. **ותשלח את אמתה.** תיבה זו אינה מדויקת בין למאן דאמר ידה בין למאן דאמר שפחתה. דלמאן דאמר ידה היה לכתוב זרועה. או אמתה בפת"ח ודגש במ"ם. ולמאן דאמר שפחתה היה ראוי לכתוב שפחתה. אלא שני המשמעות נכלל בפשט המלה. היינו ששלחה את שפחתה שנשתיירה אצלה לאיזה דבר והיא בעצמה שלחה ידה ותקחה. ומשום זה לא נודע דבר.

פרק ב, ו

ו וַתִּפְתַּח וַתִּרְאֶהוּ אֶת-הַיֶּלֶד וְהִנֵּה-נֶעַר בְּכַה וַתַּחְמַל עָלָיו וַתֹּאמֶר מִי־לִדֵי הָעִבְרִים זֶה:

ותראהו את הילד והנה נער. כסבורה שמצאה ילד שנולד באותו יום או יומים. והנה הוא נער דבן ג' חדשים מקרי נער לגבי בן יומו. ומזה הבינה, כי מילדי העברים זה, ודרך העברים להשתדל ולחפש עצות להציל כפי האפשרי. ע"כ עלה ביד אמו להצפינו איזה משך עד שהוכרחה באחרונה להניחו כאן. מה שאין כן אלו היה מצרי, אם היה ראוי להיות נשלך ליאור כבר השליכוהו ביאור בהיותו ילד. ומשום הכי ג"כ ותחמול עליו. דילד

לפני שלשים יום אין לב הוריהן ורואיהן אונן עליו, שהרי לא יצא מספק נפל. מה שאין כן כשראתה נער. שכבר עלו עליו ירחים גברה החמלה עליו.

פרק ב, ז

ז ותאמר אֲחֹתוֹ אֶל-בֵּת-פְּרָעָה הָאֵלֶּךָ וְקִרְאתִי לָךְ אִשָּׁה מִיִּנְקַת מִן הָעִבְרִית וְתִינֶק לָךְ אֶת-הַיָּלֵד:

ותאמר אחתו. הנצבת מרחוק. וכאשר ראתה שבת פרעה לזקחת התיבה ידעה שיד ההשגחה בדבר ע"כ נתקרבה אליה. ותאמר להאדונית לאיזה תכלית יצא מפ"ך כי הוא מילדי העברים. אם הוא כדי שאלך

וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות ותינק לך. דייקת שתי פעמים תיבת לך. דבלא זה היה סכנה לה ולהמינקת להציל ולד מן היאור. אבל כאשר היא קוראה להמינקת בשם בת פרעה. והיא תיניק בשבילה. אשיג מינקת לזה. והנה הסתירה בחכמה לומר כי אחותו היא וכי יש לה ולהמינקת תשוקה עצומה להציל את הילד. אלא אמרה בלשון שתבין כי המה עושות רק רצון האדונית כדי שתגין גם היא על המינקת אם יאונה לה כל רע מן המשגיחים.

פרק ב פסוק ח

ח ותאמר-לה בֵּת-פְּרָעָה לְכִי וְתֵלְךְ הָעֵלְמָה וְתִקְרָא אֶת-אִם הַיָּלֵד:

ותלך העלמה. שנתעלמה מן האדונית. ולא שבה בחזרה עם אם הילד. והיתה האדונית משלמת לה עבור השירות והזריזות לעשות רצונה. ע"כ לא שבה אליה והיה זה ג"כ להראות לשרים מדת העברים העושים צרכי השרים שלא לבקש ולא לקבל שכר על מלוי רצון.

פרק ב, ט

ט ותאמר לה בֵּת-פְּרָעָה הִילִיכִי אֶת-הַיָּלֵד הַזֶּה וְהִינְקָהוּ לִי וְאֲנִי אֶתֵּן אֶת-שְׂכָרְךָ וְתִקַּח הָאִשָּׁה הַיָּלֵד וְתִנְיָקָהוּ:

היליכי. תרגם אונקלוס הובילי. והוא מלשון והולך מהרה אל העדה וגו'. כמו שאי אותו. והיניקהו לי. אל תיראי פן יאונה לך רע כי נתנה לה אות שהולד שייך לה. ואני אתן את שכרך. כך דרך המלכים לשלם בעין יפה ולא לגזור לעשות להם בחנם.

פרק ב, י

י וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַתִּבְאֶהוּ לְבַת-פְּרָעָה וַיְהִי-לָהּ לְבֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וַתֹּאמֶר כִּי מִן-הַמִּים מִשִּׁיתָהּ

ויגדל הילד. איתא בשמות רבה (א,כו) כ"ד חודש הניקתו. ואתה אומר ויגדל הילד, אלא שהיה גדל שלא כדרך כל הארץ. ואמרינן בשבת פרק הזורק שמשה היה גבוה עשר אמות. א"כ ממילא בהיותו בן שתי שנים היה גדול לפי ערך שאר הילדים בני הרבה שנים. ומשום הכי לא נודע לפרעה כי הצילתו בשעת הגזירה.

ויהי לה לבן. משום שהצילתו מן המיתה וגם גדלתו נחשב כאלו ילדתו וכמו שאמרה. **ותקרא שמו משה.** ראיתי בשם הרב ר' שמואל נ"י במדינת בעהיים. דבלשון מצרי תיבה זו כצורתה משמעו ילד. וילד המלך נקרא במדינה הילד. באשר הוא וילד יולד למדינה. והוא ביאור נכון. ופירשה הטעם שהוא ילד שלה.

[והרי"א פירש ותקרא - היא אמו יוכבד. וזהו נגד חז"ל במדרש רבה ויקרא (א,ג). וגם נגד הדרך ארץ שהיה לבן לבת פרעה. ועליה לקראו בשם].

כי מן המים משיתהו. הרי הוא כאלו נטבע במים. ואין לאביו ואמו חלק בו. ואני אם הילד. וזה הענין נקרא באמת קנין האדם. כמו שביארנו בשירת האזינו בפסוק אביך קנך יעיי"ש. ולפי דברינו אין שם משה יחס לתיבת משיתהו. אלא הענין הוא טעם על השם משה. ומכל מקום כך דרך לשון הקודש לכתוב לשון נופל על לשון. וכמו שביארנו בספר בראשית ד' כ"ה עיי"ש.

פרק ב, יא

יא וַיְהִי בַיָּמִים הֵהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל-אָחִיו וַיְרָא בְּסַבְּלָתָם וַיְרָא אִישׁ מִצְרֵי מִכָּה אִישׁ-עִבְרִי מֵאֲחִיו:

ויהי בימים ההם. בכמה ימים היה מנהגו כך. משום הכי לא כתיב ויהי ביום ההוא. **ויצא אל אחיו.** לא היה דרכו לצאת מן הפלטין ובית לימודו בחכמות. אך אל אחיו יצא. **וירא בסבלתם.** הסתכל הרבה באופן הסבלה שהיה לא לתכלית עבודת המלך כי אם לענותם. ובמדרש רבה (א,כז) איתא במשמעות וירא שהיה מיישב להם סבלותיהם. וא"כ פירש וירא שראה עצה לסבלותם מה לעשות.

וירא איש מצרי. ביום א' ראה עוד.

מכה איש עברי. הכהו לא בשביל איזה עצלות וכדומה, אלא בשביל שהוא עברי. אבל הוא מאחיו.

פרק ב, יב

יב וַיִּפֶן כַּה וְכִי וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיֵּךְ אֶת-הַמְצָרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחֹל :
ויפן כה וכה. חפש עצות לקבול על המצרי שהכהו חנם.
וירא כי אין איש. להגיד לפני את העול. כי כולם עצרת בוגדים ושונאי ישראל.
ויך את המצרי וגו'. במקום שאין שם איש השתדל הוא להיות איש.

פרק ב, יג

יג וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשְּׁנִי וְהִנֵּה שְׁנֵי-אֲנָשִׁים עֹבְרִים נֹצִים וַיֹּאמֶר לְרָשָׁע לָמָּה תִּכָּה רֵעֶךָ:
עברים נצים. בא בבינוני הבא במקום שם התאר המורה על מצה תמידית ולא בפעל עבר
 כדרך לשון הקודש. אלא לרמז שהיו שניהם מתוארים לנצים תמיד. ומזה יצא הדרש שהיו
 דתן ואבירם.
ויאמר לרשע. לא כתיב לאחד אלא לרשע היינו שאמר לו. רשע למה תכה רעך. ומשום
 הכי ביקש לירד לחייו ולמסרו למלכות.

פרק ב, יד

**יד וַיֹּאמֶר מִי שְׂמֵךְ לְאִישׁ שֶׁר וְשִׁפְט עֲלֵינוּ הֲלֵהֲרַגְנִי אַתָּה אָמַר כְּאֲשֶׁר הֲרַגְתָּ אֶת-הַמְצָרִי
 וַיֵּרָא מִשָּׁה וַיֹּאמֶר אֲכֹן נֹדַע הַדָּבָר:**
לאיש שר ושופט. או שאתה שר. ויכול לעשות משפט אף על גב שלא הוקמת על זה. או
 שאתה שופט עלינו הוא מלאכתך להשגיח ולדרוש צדק. אבל גם שניהם אינו.
הלהרגני אתה אומר עלי רשע. איך אין אתה ירא לקרות אותי רשע. אין זה אלא שלהרגני
 אתה אומר, ולא ארד עוד לחיך. ובזה מצא הרשע את עוונו. דבשביל שקרא אותו רשע
 היה רחוק מנו למסרו למלכות שהוא סכנת נפשות ממש. אבל מצא עלילה לחשוב כי משה
 חושב להרגו. וא"כ הבא להרגך השכם והרגו. וזהו דרך רשעים בכל עת למצוא טענה
 על רשעותם.

פרק ב, טו

**טו וַיִּשְׁמַע פְּרָעָה אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּבְקֹשׁ לְהִלָּךְ אֶת-מִשָּׁה וַיִּבְרַח מִשָּׁה מִפְּנֵי פְרָעָה וַיֵּשֶׁב
 בְּאֶרֶץ-מִדְיָן וַיֵּשֶׁב עַל-הַבְּאֵר:**
מפני פרעה. מיותר. ללמד כי כבר נתפס ועומד להיות נדון לפני פרעה. והקב"ה הצילו.
 וישב בארץ מדין. האי ישיבה עכבה זמן רב כמו שכתבתי הרא"ש בסוכה פ"ד, ג דיש
 ישיבה דמשמעו עכיבה.

וישב על הבאר. הוא ישיבה ממש.

פרק ב פסוק טז

טז וַלְהֵן מְדִין שְׁבַע בָּנוֹת וַתְּבַאנָה וַתְּדַלְנָה וַתְּמַלְאנָה אֶת-הַרְהָטִים לְהַשְׁקוֹת צֶאֱן אַבְיָהֶן:
ותדלנה ותמלאנה. רבוי דברים. ומה היה חסר אם כתב ותבאנה להשקות אלא הסביר
 הפסוק הטעם שבאו הרועים ויגרשום. בשביל שהיה עסק ההשקאה מרובה לדלות
 ולמלאות והיו הרועים מתאחרים בגללן.
להשקות צאת אביהן. שלו לבדו. וזה היה טענתם של הרועים שהן רועים לרבים. ע"כ.

פרק ב, יז

יז וַיָּבֹאוּ הָרְעִים וַיִּגְרְשׂוּם וַיִּקָּם מֹשֶׁה וַיּוֹשַׁעַן וַיִּשְׁק אֶת-צֹאֲנָם :
ויגרשום. בלשון זכר שהן היו גברתניות. והיו מתעשקות את הרועים עד שמכל מקום
 גרשום. ומזה יצא הדרש שרצו הרועים לאנסן ומשה הושיע גם אותן גם השקה את הצאן.
וישק את צאנם. ג"כ בלשון זכר שהשקה גם את צאן הרועים. וכן הוא במדרש רבה
 מדכתיב וישק את הצאן. צאנינו לא נאמר אלא הצאן שאף צאן הרועים השקה ובזה הושיע
 את הבנות.

פרק ב, יח

יח וַתְּבַאנָה אֶל-רְעוּיָאֵל אַבְיָהֶן וַיֹּאמֶר מְדוּעַ מְהֵרָתָן בָּא הַיּוֹם:
אל רעואל אביהן. אבי אביהן. והוא היה איש מדיני וידעו יותר מאביהם יתרו. שלא היה
 עדיין ידוע וחכם כ"כ. ע"כ לא נכתב כאן שמו, עד שנתחכם ונתגדל הרבה.

פרק ב, יט

יט וַתֹּאמְרָן אִישׁ מִצְרֵי הַצִּילָנוּ מִיַּד הָרְעִים וְגַם-דָּלָה דָּלָה לָנוּ וַיִּשְׁק אֶת-הַצֹּאֵן:
איש מצרי. כאשר הכירוהו בבגדיו ובלשונו. ומכאן למדו חז"ל שכל ישראל לא שינו לשונם
 ובגדיהם במצרים. ומשום הכי כאשר ראו את משה שהיה גדל בפלטין של מלך לבוש
 ומדבר בלשון מצרים חשבו שהוא איש מצרי.
וגם דלה דלה לנו. כמו שכתבתי שעסק בדליה בזריזות עד שהשקה גם צאת הרועים.

פרק ב, כ

**כ וַיֹּאמֶר אֶל-בְּנֵי־לֵוִי וְאִיוֹ לָמָּה זֶה עֲזַבְתֶּן אֶת-הָאִישׁ קְרָאֵן לוֹ וַיֹּאכַל לֶחֶם:
קְרָאֵן לוֹ וַיֹּאכַל לֶחֶם.** זהו דבר איש מדיני דהעושה בשל חבירו צריך לשלם לו אפילו לא שכרו אותו.

פרק ב, כא

**כא וַיֹּאזֶל מֹשֶׁה לְשֶׁבֶת אֶת-הָאִישׁ וַיִּתֵּן אֶת-צַפְרָה בְּתוֹ לַמֶּשֶׁה:
לשבת את האיש.** שכרו לרעות צאנו בשביל לחמו תמיד. וכך כתב הספורנו.
ויתן את צפרה בתו למשה. לא כתיב כאן לו לאשה כלשון מקרא בכל מקום. משום
דמשמעות לו לאשה הוא לכלכל חייו ולהיות לו לעזר. מה שאין כן במשה שהיה מובדל
מאנשים. ולא היתה לו לעזר. ועיין מה שכתבתי להלן ו' כ"ה.

פרק ב, כב

**כב וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ גִּרְשֵׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נִכְרִיָּה:
ותלד בן.** לא כתיב ותהר כלשון המקרא כמה פעמים. והוא כישוב חז"ל בבראשית רבה
פע"א גבי זלפה, משום שהיתה בחורה ולא היתה ניכרת בעיבורה.
כי אמר גר הייתי וגו'. לא עשה משה כיוסף שברך את ה' על ההצלה בבן הראשון. ואמר
כי נשני וגו' משום שכבר ביארנו בספר בראשית כמה פעמים שאין לברך על הנס עד
שיצא לגמרי ממנו. ולא עוד אלא שאם נכנס לצרה אחרת אין לברך על הצלה מצרה
הראשונה עד שיצא גם מהשניה. כמו שכתבתי שם ל"ה א'. משום הכי יוסף שכבר נתגדל
ויצא מכל צרה הודה לה' ע"ז. אבל משה עדיין היה נרדף המלוכה שהרי אינו יכול לשוב
לביתו. וגם פה הוא בארץ נכריה, ע"כ לא ברך את ה' עד שהוליד בן השני ונודע לו כי מתו
האנשים המבקשים את נפשו, וגם אותו המלך כבר מת. וגם הקב"ה א"ל כי אהיה עמך.
כאשר יבואר לפנינו ג' י"ב. ושוב אין פחד. אז אמר בהודיה ויצליני מחרב פרעה. וכך כתב
הספורנו בפסוק כ"ג.

פרק ב, כג

**כג וַיְהִי בַיָּמִים הַרְבֵּימָה הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִן-הָעֲבֹדָה וַיִּזְעְקוּ
ותעל שועתם אל-האֱלֹהִים מִן-הָעֲבֹדָה:
וימת מלך מצרים.** והיה באותו יום יום מנוחה מן העבודה כדרך המלוכה שהיו כל שרי
פרעו טרודים בהספודו. וגם את עבדיו העברים הניחו בזה היום. אז. **ויאנחו בני ישראל מן**

העבודה. שבכל הימים לא הניחו להם לחקור ולהתיעץ על צפוניהם ולהתאנח ע"ז מקוצר רוח ומעבודה קשה. אבל בזה היום היו מתאנחים ע"ז הרבה מה יהיה בסופם. וכי לעולם יהיה כן ח"ו.

ויזעקו. נתקבצו כולם למקום אחד והסכימו לעמוד לתפלה ולצעקה.

ותעל שועתם וגו'. אם היה כתוב ותעל שועתם מן העבודה אל האלהים היה במשמעו שצעקו בשעת העבודה כמו המוכה בלי המלה וצועק. ובאמת לא היה כן באותו יום. שהיה יום מנוחה אלא שהתפללו על עבודתם שבכל הימים. והא שכתוב מן העבודה אם בא ללמד שלא צעקו לתשובה ולראות בשפלות עם ישראל. אלא על העבודה הקשה אשר עובד במ. א"כ היה ראוי לכתוב על העבודה. אלא בא ללמדנו שלא היו מלומדים עדיין לתפלה בלשון צח ושפיכת שיח שיהא ראוי להתקבל מצד עצם התפלה, אלא היו אנשים פשוטים ומגושמים כבעלי עבודה קשה, וא"כ היה התפלה לה' רק בקול צעקה אוי ואבוי ה' אלהי אבותינו. ומכל מקום נשמעה תפלתם. ועיין ספר דברים (א' מ"ה) שמבואר יותר שני מיני תפלות אלו. והיינו שהסביר המגיד להביא זה הפסוק לדרוש את הפסוק דפרשת בכורים ונצעק אל ה' אלהי אבותינו כמה שנאמר ויהיה בימים הרבים וגו' והיינו כדברינו שכל הצעקה לה' היה רק בשביל שהוא ה' אלהי אבותינו. ולא בנוסח תפלה הלפי הענין. והיינו משום שהיו מן העבודה. ולא היו מלומדים בתפלה. או בא ללמדנו דמשום הכי נשמע תפלה פשוטה זו משום מן העבודה. דצערא דגופא עדיף. ועיין להלן כ"ב כ"ו.

פרק ב, כד

כד וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב:

וישמע אלהים את נאקתם. הוא דבר אחר היינו שצעקו כל אחד בכל הימים בשעת קושי עבודה ועינוים. וזהו הסבר המגיד על הפסוק וישמע ה' את קולנו כמו שכתבתי וישמע אלהים את נאקתם ביאר בזה שלא נפרש וישמע ה' את קולנו היינו מה שצעקנו אל ה' אלהי אבותינו. דע"ז כבר כתיב ותעל שועתם וגו'. וגם בפרשת תבוא מיותר את קולנו. והכי מיבעי את צעקתנו. אלא הוא דבר בפני עצמו. שלבד שנשמע התפלה שהיה ברבים שמע ה' את נאקת כל אחד מתוך צרתו. והיינו את קולנו.

ויזכור את בריתו וגו'. דאלו התפלה שנשמע אינה צריכה לטעם הזכרה. שהרי הקב"ה שומע תפלת כל בשר. אפילו של עובד כוכבים. אבל את קול נאקתם שמע מפני שהם בני ברית של אברהם יצחק ויעקב. וזהו לשון פסוק אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני. פירש אפילו אינו בתפלה ותחנה אלא קולי בפני עצמו הוא תחנוני.

פרק ב, כה

כה וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים:

וירא אלהים את בני ישראל. ראה גם מה שלא שמע. היינו פרישות דרך ארץ. שלא מצאו לבבם לצעוק על זה לפני ה'. אבל הקב"ה ראה. היינו שהסביר המגיד. וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ. כמו שכתבתי וירא אלהים וגו'. ואת עמלנו אלו הבנים שנאמר כל הבן הילוד וגו' וגם זה לא צעקו כלל. שהרי היה מעשה לפני שמונים שנה וכבר בטלה גזרה זו. ולמאי יצעקו על זה. אבל הקב"ה ראה אז ועל זה כתיב כאן. וידע אלהים. פקד עתה דבר הבנים. וכתיב שם עוד ואת לחצנו זו הדחק כמו שכתבתי וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם. והענין שידוע דדירה מרווחת מרחיבה דעתו של אדם וכן להיפך דירה דחוקה והרבה בני אדם ביחד משפיל דעתו של אדם. והיה פרעה משתדל להשפיל דעתם של ישראל. והיה לוחץ אותם במקום אחד. וגם על זה לא היו צועקין כלל כי מי שדעתו שפלה אינו משכיל ומבין אשר אפשר היה לו להיות דעתו גבוהה. אבל הקב"ה ראה וידע מזה וגם על זה כתיב וידע אלהים. ידע כח בני ישראל שהם בעלי דעת ועם חכם ונבון. אלא פרעה לוחץ אותם והדוחק ועניות מנוול דעתן. נמצא ביאר הכתוב כמה סיבות שהעיר רחמי הקב"ה לגאולה. ראשית תפלה אף על גב שלא היתה כסדר נכון. אבל רחמנא ליבא בעי. שנית נאקה שלא בתפלה רק מתוך צרה והרי המה בני אברהם יצחק ויעקב. שלישית ראה דברי סתרים. רביעית פקד עון טביעת הבנים. חמישית פקד השפלת דעת ישראל. וזה היה העדר לכבודו ית' אשר עמו שנקראים על שמו. יהיו נמוכי הדעת כ"כ. ופרעה גרם כל זה.

פרק ג

פרק ג, א

א ומשה הִיָּה רֹעֵה אֶת-צֹאן יִתְרוֹ חֹתָנּוֹ כִּהְיָה מִדְּבַר וַיִּנְהַג אֶת-הַצֹּאן אַחַר הַמִּדְבָּר וַיָּבֵא אֶל-הַר הָאֱלֹהִים חִרְבָּה:

יתרו. כבר נתחכם ונתגדל בחברת משה. והיה נקרא בשם יתרו כמבואר במכילתא ראש פרשת יתרו מתחלה לא היו קוראין לו אלא יתר וכשעשה מע"ט הוסיפו לאו את כו'.
אחר המדבר. במדבר מיבעי אלא המשמעות שהיה משתדל להנהיג במקום שהוא יותר מדבר. ונמשך אחר מקום מדבר. הוא כדי שיוכל להתבודד ולחקור אחר אלקות וכדומה. ומשום זה. ויבא אל הר האלהים חרבה. שרועה אחר לא בא לשם משום שהוא מדבר

שמם, מחמת שהחורב ויבשת הארץ רבה שם, ואין שם כ" מרעה לצאן ג"כ. אבל הוא הנהיג את הצאן דוקא למקום שהוא יותר מדבר ואין שם רועה אחר, ומשום זה בא לזה המקום כשהוא לבדו.

פרק ג, ב

ב וַיֵּרָא מִלֶּאֶד ה' אֱלֹהֵי בְּלַבַּת-אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסֵּנָה וַיֵּרָא וְהִנֵּה הַסֵּנָה בְּעַר בְּאֵשׁ וְהַסֵּנָה אֵינָנו אֶפְלָל:

מלאך ה' אליו. ביחוד לו. כי היו עמו עוד משרתים ועבדי יתרו. אבל לה אתראה הענין רק אליו. וכדאיתא בריש מס' יומא (ד,ב) קול לו קול אליו, הוא שמע ואחרים לא שמעו. וכן כאן המראה הלז היה רק אליו. וכן הוא במדרש רבה כאן (ב,ה).

בלבת אש מתוך הסנה. מן הסנה או מעל הסנה מיבעי. אלא פירש מתוך הסנה מאמצע הסנה דוקא ולא מצדדי הסנה. כמו ועץ החיים בתוך הגן. ועוד עיין ס' בראשית (ל"ז ז'). ראה שבתוך הסנה להבת אש חזק ועז כדרך האש בשה שנאחזת בתקפה. ומכל מקום אינו אלא בתוך הסנה, וענפי הסנה מכאן וכאן שלמים והאש אינו נוגע בהם. (זזהו) **וירא והנה הסנה בוער באש והסנה איננו אכל.** אם נפרש שהסנה דולק ואינו נאכל. אין מדויק הלשון איננו אכל. איננו נאכל מיבעי. ותו הא בסמוך קאמר מדוע לא יבער הסנה. והיה לו לומר מדוע לא נאכל הסנה. אלא הפירוש שראה שהסנה בוער באש. מלשון כי יבעיר איש שדה וגו' (להלן כב,ד) היינו שהסנה מכלה את האש. שראה מתחלה בלבת. וכרגע נעשה האש חלש מעט מעט. ואין פירש והסנה בוער באש כמו וההר בוער באש. דשמוש ב' מורה פעם במקום את ופעם במקום עם.

הסנה איננו אכל. שאם היה הסנה אוכל בשלימות מחמת לבת אש שראה תחלה ניחא מה שאח"כ נעשתה האש חלשה שהרי שוב אין לו במה להתלהב הרבה. אבל הרי הסנה משני צדדיו הוא קיים. וא"כ היה דרך שלהבת שראה בתוך הסנה יהא נאחז גם בצדדיו ותגדל עוד האש. וא"כ הא שהאש נעשתה חלשה על כורחך שטבע הסנה הוא שהוא מכלה האש. והוא פלא.

והנה ראה משה שתי ראיות. תחלה ראה לבת אש בתוך הסנה, והרי יודע שלא בא אדם לכאן והדליק אש בתוך הסנה. וא"כ התבונן שהוא מראה אלהות. וראה עוד הפלא השניה שהאש נפחת מעט מעט בלא טעם ע"פ הטבע. וגם אחר דכתיב וירא אליו מלאך ה'. הרי מבואר שהבין כי הוא מלאך נראה בזו הצורה. כדי ללמדו בינה.

פרק ג, ג

ג וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶסְרֶה-נָּא וְאָרְאָה אֶת-הַמַּרְאָה הַגָּדֹל הַזֶּה מִדּוֹעַ לֹא-יִבְעַר הַסֵּנֶה :

את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה. צדדי הסנה, מדוע אינו נאחז האש שבתוך גם את צדדי הסנה. והנה על הראיה ראשונה לא סר לראות מדוע דולק אש בסנה ואדם אין להדליק את הבערה. כי הבין שהוא בא להראותו שאש הדין וגזרת המלוכה לבה ובוערה בתוך הסנה. שהן עמו ואחיו השפלים והנדכאים. אמנם על הראיה השניה לא יכול להבליג את רוחו לראות איך הגזרות כלות ונפחתות. ואם היה ראה שישראל כלים ח"ו לא היה תמה מדוע הגזרות שקטו. שהרי אין עוד על מי לחול. וכל מה שישראל נפחתים והולכים כך הגזרות נתמעטות. אבל ראה שהאש כלה ונפחת בלי טעם. וישראל עמו אינם כלים כלל. ואם כן היאך יהיו הגזירות כלין. וזהו השאלה מדוע לא יבער הסנה ומי מעכב למלכות לכלות את ישראל ח"ו. וביקש לראות בסנה מי מעכב שהאש לא תהא נאחזת בסנה. ומזה יבין מי מונע לכלות את ישראל.

פרק ג פסוק ד

ד וַיֵּרָא ה' פִּי סֵר לְרֵאוֹת וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הַנְּיִי:

מתוך הסנה. מאותו המקום שהלבת אש שם. משם קראו אלהים. והשיבו על השאלה כאשר יבואר בפסוק ו'. אכן הראה בזה שקראו מן המקום שלבת אש שם להשכילו שהשגחתו שורה גם במקום המלכות והגזירות להטותם ולאחוז ברסן כשהשעה צריכה. וכענין שאמרו כל מקום שישראל גולין שכינה שם. ולא יהא סבור שהשכינה מבחוץ למקום מלוכה ושומרת את ישראל שלא יגיע להם הגזירות לכליון אלא שהשכינה בפנים ומטה הגזירה כפי ההשגחה. וכבר ביארנו בחיבורנו על שה"ש על הפסוק אם תמצאו את דודי מה תגידו לו. שהמה רואים השגחתו ית' עלינו יותר ממנו. והיינו משום שאופני השגחתו נראית שם ולא אצלנו.

פרק ג פסוק ה

ה וַיֹּאמֶר אֶל-תִּקְרַב הָלֶם שֶׁל-נְעֻלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עֹמֵד עָלָיו אֲדַמֶּת-קִדְשׁ הוּא:

ויאמר אל תקרב הלם. אל תקוה ולא תרצה לעיין בענין נשגב הלז אם לא באופן זה. של נעליך מעל רגליך. ואם כי הדבר כפשוטו מכל מקום יש בזה כונה נפלאה כעין משל ונמשל. וככל הדברים שעניני גשמים מורים על עניני רוחנים. וכבר נתבאר בספר דברים בענין חליצת מנעל של היבם שהוא ענין התפשטות הגשמיות, שלא יהא אחר רצון וטבע האדם כלל. כי אם מופרש כולו לשמים. כדרך אדם המעלה אשר שמו אדם בעצם כמו

שביארנו בפרשת מעשה בראשית. מיהו שם בענין חליצת המנעל אינו אלא לשעה באשר שאין כל אדם מחויב לעמוד בזה האופן כל ימיו. ולא כל אדם זוכה לכך. אלא לצורך המצוה היה מחויב בכך כמבואר שם. אמנם מי שרוצה להתקרב לשכינה מחויב לחלוץ מנעלו. היינו לבוש הטבע. ועיין להלן ד' כ"ד.

כי המקום אשר אתה עומד עליו וגו'. וכאמור מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו נקי כפים ובר לבב וגו'. והנה בלי ספק שמשה רבינו קיבל עליו בשמחה רבה זה הענין. ונעל נעלו. במשל ובנמשל. והכין עצמו לנבואה. מעתה הנה סר לראות מדוע לא יבער הסנה. והשיבו הקב"ה.

פרק ג, ו

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי אִיזָכָר אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב וַיִּסְתַּר מֶשֶׁה פָּנָיו כִּי יָרָא מִהַבַּיִט אֶל-הָאֱלֹהִים:

ויאמר אנכי אלהי אביך אברהם וגו'. כבר נתבאר בספר בראשית כמה פעמים. שהקב"ה התנהג עם האבות למעלה מן הטבע בפרט אחד. היינו עם אברהם אבינו במלחמה ומגן לפני כל קמיו וזה הי בזכות התורה שלמד אברהם אבינו בכח למעלה מהטבע. באשר לא היה לו רב והוא שם לילות כימים נבעו כליותיו חכמת התורה. ועם יצחק בפרנסה ובזכות עבודה שהיה עולה תמימה וגם עסק בתפלה כל ימיו. ועם יעקב במדת השלום למעלה מהטבע. בזכות גמ"ח שהיה יעקב עושה בזה למעלה מהטבע ושמירת מדת השלום בהפלגה. ע"כ היה ההשגחה עליו בזה בהפלגה וזה משמעות אלהי אברהם אלהי יצחק אלהי יעקב. לכל אחד הנהגה בפני עצמה.

אמנם כן היה ההשגחה על כל אחד בשלשה פרטים הללו. דגם אברהם היה מושגח בפרנסה ובשלום. וכן יצחק וכן יעקב בשני דברים האחרים. רק שזה היה בדרך הטבע בהשגחה פרטית. שהרי אברהם אבינו נתברך בפרנסה אבל לא בדרך נס. כי בשעה שהלך למצרים ונתעשר היה בדרך המצאה והשגחה פרטית. וכן יעקב אבינו מבואר בספר הישר מלחמותיו הגדולים עם אנשי כנען והוא ניצל ולא נתפרש בתורה. היינו משום שלא היה בדרך נס נגלה אלא בנסתר בהשגחה פרטית וזהו הכנוי להלן אלהי אבותיכם. היינו השגחה פרטית בכלל עם כולם.

לבד שהוא אלהי אברהם ביחוד במלחמה ואלהי יצחק בפרנסה ואלהי יעקב בשלום, לפי מדת כל אחד ואחד שהוא התנהג למעלה מטבע האדם. אם בתורה אם בעבודה אם בגמ"ח ואהבת השלום. וכאן הודיע הקב"ה למשה בכלל טעם מדוע לא יבער הסנה.

אנכי אלהי אביך. עמרם וכדומה. שהיו מושגחים בפרטות. וזה ידע משה וכל ישראל דחסידיהם מושגחים בפרטות. אלא שלא ידע דכל ישראל ג"כ בהשגחה באו עליהם גזירות הללו משום הכי השיב הקב"ה דאנכי אלהי אביך - הוא המשגיח ומגין על כלל ישראל.

אלהי אברהם. בהשגחה נפלאה בדרך נגלה בזה הפרט המיוחד לו כאמור. **אלהי יצחק וגו'.** והוא תשובה כללית שלכן אין הסנה בנער מלבת אש הגזירות. כי השגחתי פועלת בזה. ומעתה אחר שהודיעו. עוד היה למשה מקום להסתכל באש איך נעשה הדבר שהאש אינו נאחז בסנה. והיה מבין דרכי השגחתו איך נשמרים ישראל מכליון. אבל אחר ששמע משה כי אך מעשה האלהים בעצמו הוא ויסתר משה פניו. לא בקש לשום עין על הלבת אש שבתוך הסנה.

כי ירא מהביט אל האלהים. לא מצא לב להסתכל איך הקב"ה מנהיג את עולמו. ואח"כ כשנתגדל וביקש לדעת דרכיו מנע ממנו הקב"ה וכדאיתא בגמרא ברכות ד"ה כשרציתי לא רצית כו'. וגם אז לא ביקש משה אלא בשביל ישראל כאשר יבואר שם ברצות ה'. עתה שוב לא נסתכל לדעת איך הקב"ה מנהיג תכונת הצרות ומשגיח על כמה מישראל לטובה ועל כמה לרעה, ולא נדבר עוד בזה, רק שהחל הקב"ה להיות מדבר בגאולה.

פרק ג, ז

ז וַיֹּאמֶר ה' רְאֵה רְאִיתִי אֶת-עֲנִי עָמִי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת-צַעֲקוֹתָם שְׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נִגְשָׁיו כִּי יִדְעִתִּי אֶת-מִכְאָבָיו :

ראה ראיתי. כמה ראיות מה שלא צעקו כלל. כמו שביארנו לעיל ב' כ"ה פרישות דרך ארץ. והשלכת הולדות ליאור בשנים שעברו זה שמונים שנה. והשפלת דעת ישראל בהמצאות פרעה. היינו שמפרש. את עני עמי אשר במצרים. ולא נצרך לפרש איזה עם. כי אין להקב"ה עם מיוחד אחר זולת אשר במצרים. ויותר היה להקב"ה לומר עני עמי ישראל. אלא פירש למשה דמה שרואה עניות הדעת של ישראל. ושפלות הנפש, אינו אלא משום שהמה במצרים. ולחוצים המה בדירות דחוקות וכדומה. אבל כשיצאו ויהיו בני חורין מוכשרים המה להיות עשירי הדעת ונפש גבוהה. הכל ראיתי מה שלא שמעתי. [ואין הפירוש כתרגום אונקלוס שעבוד עמי. ועיין להלן י"ז דשם הפירוש כתרגום אונקלוס וכתוב באופן אחר].

ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו. נכלל בזה שני מיני צעקות. א' היא התפלה שעשו ביום מות פרעה ונזעקו כולם מה יהיה אחרית לרעתם. ב' מה שנאנקים בעת שהמה מוכים ונענים. ועל זה אמר **כי ידעתי את מכאביו.** ולא צעקה של אנשים אוהבי בטלה הוא

שצועקים על כל טורח. אלא המה סובלים כאב של כל האברים בהכאה וגם נכלל בזה כאב הלב מכמה צרות.

פרק ג, ח

ח וְאֵרֵד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ מִן-הָאָרֶץ הַהוּא אֶל-אֶרֶץ טוֹבָה וְרַחֲבָה אֶל-אֶרֶץ זְבַת חֶלֶב וְדִבְשׁ אֶל-מְקוֹם הַפְּנֵעֵנִי וְהַחֲתִי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרָזִי וְהַחֲוִי וְהַיְבוּסִי :

וארד. פירש ירידה זו לא כמו שפירשנו בספר בראשית י"א ה' גבי מגדל וכן בסדום. אלא משום הכי ירדתי עתה בגלוי שכינה כדי להצילו מיד מצרים. לא כאשר עד כה היתה השגחתי שלא יכלו. עתה תהיה השגחתי בשפע להצילם לגמרי שלא ישתעבדו עוד בהם. ובלשון מיד מצרים נכלל הא דאיתא במכילתא פרשת בשלח על הפסוק ויושע ה' את ישראל מיד מצרים. כאדם שהוא אוחז את הצפור שאם רצה מיד הוא חונקה. וכאדם שהוא שומט את העובר ממעי הפרה. ויבואר עוד להלן ו' ו' הכונה שהיו שתי מניעות לגאולה. א' שבראות פרעה ועמו שהקב"ה מכה אותם. היו יכולים לאבד את ישראל ביום אחד. ולא יהיה שוב מועיל כל פעולות ה'. וזהו המשל הראשון של הצפור. ב' שהיו כמה מישראל שלא רצו לצאת ממצרים וכמשל העובר שאינו רוצה לצאת ממעי הפרה. ובכל זאת עשה הקב"ה עצות להוציאם וכאשר יבואר שם וזהו מיד מצרים.

ולהעלותו וגו'. ואח"כ יעלה לארץ טובה ורחבה ושם יהיו עשירים בדעת וגבהות הנפש. ונכלל במשמעות טובה. אותו תועלת של רחבה. שהוא הרחבת הדעת. באשר במשמעות טובה הוא המביא לידיעת ה' והשגחתו שעפ"י מה שע"י עבודתו ותורתו מתנהג כל הליכות א"י. וכבר ביארנו בספר במדבר בדברי יהושע וכלב טובה הארץ מאד מאד. שאמרו כי השפעת טוב הארץ תלוי אך בהשגחת ה' ובמעשה תורה ועבודה וגמ"ח יעיי"ש. וא"כ ממילא מגביה את הרעיון והדעת. ונמצא תועלת של טובה דומה לתועלת של רחבה. שיהיו בדירות מרווחות שמרחיבות את הדעת להיפך מאשר המה במצרים.

אל ארץ זבת חלב ודבש. היא הבטחה בפני עצמה שהיא טובה גם להליכות הגוף. ומשום הכי אמר אל ארץ בפני עצמו ולא כלל כאחד אל ארץ טוב ורחבה וזבח חלב ודבש. אלא דבר בפני עצמו הוא. טובה ורחבה. יועיל להרחבת כח עם ישראל הרוחני. וזבת חלב ודבש. יועיל לחיי הגוף ותענוגי בני אדם.

אל מקום הכנעני וגו'. ולא אל ארץ הכנעני וגו' שהיא באמת אינו ארצם מעיקר הבריאה. אלא מקומם הוא שהמה יושבים שמה בשעה זו.

והחוי והיבוסי. ולא אמר הגרגשי כאשר אמר אל מקום ולהגרגשי לא היה מקום מיוחד אלא מפוזרים בתוך שש אומות. ומשום הכי לא היו תופסים מקום וכשראו שישראל

נכנסים לארץ עמדו ופינו לגמרי מחמת שגם בארץ היו טפלים להאומות אשר המה בקרבם.

פרק ג, ט

ט וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלַי וְגַם-רְאִיתִי אֶת-הַלַּחֲץ אֲשֶׁר מִצְרִים לַחֲצִים אֲתֶם:

ועתה הנה צעקת וגו'. לשעה זו אינני בא להושיעם מנאקתם על מכאוביו, וגם אינני בא לראות ולפקוד על פרישות דרך ארץ ולא על עון הבנים שהפילו ביאור שראיתי כי זה נמשך בעונשי המכות ועל הים. אבל לשעה זו באה אלי צעקת בני ישראל בתפלה לאלהי אבותיהם. מה יהיה תכלית השעבוד. אתה הנני לבשר להם שיהיה להם אחרית טובה. **וגם ראיתי את הלחץ וגו'.** היינו במה שבזה משפילים דעתם ונפשם זה ראיתי ברגע זה, ובמה שיבא משה ויבשר להם כי הישועה קרובה לבא. תיכף ומיד ירחיב דעתם ונפשם, וכמבואר להלן ד' ל"א.

והנה לעיל אמר תחלה ראה ראיתי וגו' ואח"כ ואת צעקתם שמעתי, וכאן אמר ה' להיפך הנה צעקת וגו' ואחר כך וגם ראיתי וגו'. והיינו משום דלעיל שאמר בדרך כלל שהוא משגיח על ישראל. ע"כ מתחלה ראה את עני עמו בזמן הקודם בהפלת ולדות ובפרישות דרך ארץ ובלחץ הדירה, ואח"כ הגיע הצעקה בזמנים המאוחרים במות פרעה ובשעת הנגישה. אבל בשעת פקידה לשעה זו הגיע להיפך, מתחלה פקד לראות תכלית לישראל, ואח"כ הרחיב דעתם במה שהודיע להם כי כן הוא ויקדו וישתחוו.

פרק ג, י

י וְעַתָּה לֵכָה וְאֶשְׁלַחְךָ אֶל-פְּרַעֲה וְהוֹצֵא אֶת-עַמִּי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם:

ועתה לכה. הזמינה עצמך. וכבר נתבאר בירושל' סוכה פ"ד ובמדרש רבה שמות פ"ג. ויקרא פ"א. לכה וודאית. פירש משום דלך מיבעי. אלא דיוק תיבת לכה. דוקא לך, ואם אין אתה לא יהיה אחר זולתך.

ואשלחך אל פרעה והוצא וגו'. אבל להעלותו אל הארץ לא אמר לו כמובן.

פרק ג, יא

יא וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-הָאֱלֹהִים מִי אֲנֹכִי כִי אֵלְדָּ אֶל-פְּרַעֲה וְכִי אוֹצִיא אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם:

מי אנכי כי אלך אל פרעה. מה כחי בגשמיות שאוכל לילך אל פרעה. לא בכח ולא בגבורה נגד מלך אדיר כמוהו.

וכי אוציא וגו'. קאי על מי אנכי. רק בהוראה אחרת מה כחי ברוחניות להוציא את בני ישראל ממצרים, שנצרך להנהגת ישראל איש אשר רוח בו להלוך נגד דעת כל אחד. ודייק את בני ישראל. אשר ידע טבעם להיות סרבנים על דעת גדוליהם יותר משאר אוה"ע.

פרק ג, יב

יב ויאמר פי-אֱהִיָּה עִמָּךְ וְזֶה-לְךָ הָאוֹת כִּי אֲנִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת-הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת-הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה :

כי אהיה עמך. על השאלה הראשונה מה גבורתי נגד פרעה אמר ה'. כי אהיה עמך. ומה שתרצה לעשות עמו אקיים, ואין כח וגבורה יותר מזה.

וזה לך האות. כי יהיה כן. ופירש וזה לך - לך ממש, שתאמין ותדע בברור כי כן. וכמו לשון הפסוק במלכ"ב כ', ט זה לך האות מאת ה' וגו'.

כי אנכי שלחתיך. ובזה לבד תדע בברור אשר אראה שתצליח בשליחותך שהרי זה אי אפשר אלא באופן שאהיה עמך.

בהוציאך וגו'. זהו תשובה על השאלה השניה. ובזה אין מקום להשיב כי אהיה עמך למלאות דבריך מה שתגזר אומר על ישראל להעניש את המסרב ח"ו כי ענוש לצדיק לא טוב. והרי זה היה חשד של קרח וחבורתו שסברו כי משה ביקש מה' שאהרון יהיה כה"ג ושבתו יהיה הנבחר בישראל. והקב"ה ממלא בקשתו. וכמו שיבואר ברצות ה' בפרשת קרח שמשה הראה לדעת כי לא מלבו יצא לבקש מהקב"ה להיטיב לקרוביו נגד רצון עם ה'. וכל שכן להעניש את המסרב בו מישראל. וא"כ שנראה השאלה השניה מי אנכי כי אוציא וגו' ע"ז השיב ה' בהוציאך וגו'. וידעו הכל כי אתה הולך רק בשליחותי. ולא יסרבו על דברי. וכל סרבנות היה בעת שחשבו כי משה מדבר מפי עצמו. כמו שכתבתי להלן ט"ז כ'. אבל משעת מתן תורה ידעו כי הוא מדבר מפי הגבורה.

ותיבות וזה לך האות כי אנכי שלחתיך. קאי גם לפניו וכמו שכתבתי, וקאי גם לאחריו וכמו שכתבתי הרמב"ם בהל' יסודי התורה פ"ח. ומשמעות וזה לך. הוא בשבילך כמו וישם ה' לקין אות. שבזה ידעו הכל כי אנכי שלחתיך.

פרק ג, יג

יג ויאמר משה אל-הָאֱלֹהִים הִנֵּה אֲנִי בָא אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם וְאָמְרוּ-לִי מֶה-שָּׁמוּ מָה אָמַר אֲלֵהֶם :

אלהי אבותיכם שלחני אליכם. זה הלשון המציא משה מעצמו. שכך יאמר להם שהרי יותר מזה אין יודעים. אבל המה ישאלו לי. מה שמו. וידוע דאפילו המלאכים אין להם שם העצם כי אם ע"ש הפעולה. מכל שכן הקב"ה פעולתו הוא שמו. וא"כ יהיה השאלה באיזה אופן תצא פעולה זו הנפלאה לאורה. ולא אמר משה כי יאמר ה' אלהי וגו' באשר לא ידעו דהוי' הוא המהוה הכל וא"כ מהו גם אורך ורוע גלותם. וכסבורים שהוא בטבע שלא בהשגחה. ועיין פסוק ט"ו.

פרק ג, יד

יָד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה אָהֳרָה אֲשֶׁר אָהֳרָה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אָהֳרָה שְׁלַחְנִי אֲלֵיכֶם:

אהיה אשר אהיה. אין האופן ברור כעת, משום שזה תלוי בהכנת המקבלים, ואם כן אהיה מתנהג בפעולתי כפי אשר אהיה בכח ישראל אשר יתנו לי כביכול. ולפי הנראה היה ראוי לומר אהיה כאשר יהיו. והיינו כפי אשר יהיו המה עדת ישראל במעשיהם. כך אהיה במעשי. אבל באמת גם זה יוצא מהשגחת ה' שיהיו ישראל ראויים לזה האופן או לזה ואם שהוא לפלא בדעת האדם מכל מקום כך הוא ונתבאר בספר דברים בברכת משה לבנימין ע"פ ברייתא דמכילתא במשל נפלא למלך שצוה לבנו הגדול להקיץ אותו בג' שעות ביום. ולבנו הקטן צוה להקיץ בבוקר כו'. והנמשל מבואר שם שנתן הקב"ה דעת לשבט יהודה שיהיה ההשגחה בעת קריעת ים סוף בדרך הטבע, ולבנימין נתן בדעה שיהיה בדרך נס נפלא, ומי שנתגבר באותה שעה הולך את אופן קריעת ים סוף אחר רצונו ודעתו. ובאשר שניהם כיוונו לשם שמים נתן הקב"ה שכר כל שבט לפי דעתו כמבואר שם באורך. והרי לפי המשל המלך עצמו תיכן את רוח בניו, כך הקב"ה תיכן את רוח השבטים היאך יחשבו. ומשלם שכר לפי מחשבתם.

וזה הפלא הוא הק' המפורסמת בידיעה ובחירה. והישוב המפורסם הוא מאמר ה' כי לא מחשבתי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי. וא"כ לא מה שיפלא בשכלנו איך הוא, יפלא ממנו ית', אבל ברור הדבר שכך הוא בכל דור ובכל דעת מנהיג הדור, לפי הכנתו נמשך אחריו ההנהגה, ומי תכן את רוח הכנתו - ג"כ ה' המהוה הכל. משום הכי אמר ה' אהיה אשר אהיה. כפי אשר אכין דעת המקבלים. וכך תהיה ראוי להיות הפעולה.

ויאמר. הוא מאמר בפני עצמו. לא כמו שאמרת אם ישאלו מה שמי אלא מתחלה כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם. השילוח הוא ברור שתהא הגאולה עכ"פ, אך אופן הגאולה היא עתידה להתברר.

פרק ג, טו

טו וַיֹּאמֶר עוֹד אֱלֹהִים אֶל-מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם אֱלֹהֵי אֲבֹרְהֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם זֶה-שְּׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זְכָרִי לְדֹר דֹּר:

ויאמר עוד וגו' כה תאמר וגו'. לא כמו שאמרת שתאמר אלהי אבותיכם שלחני, אלא כה תאמר ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו'. ואינו חזרה ח"ו מאשר אמר תחלה אהיה שלחני. אלא שניהם אמת ומוכרחים לענין דבמה שאמר תחילה אהיה שלחני נתבאר די ש הרבה דרכים למקום יתברר עוד לפי השעה, אבל לא נודע בזה כמה דרכים יש ובמה תלוי חלוקי האופנים, ע"כ הוצרך לפרש באר היטב. ומתחילה אמר ה', לא יחשבו שאני אלהים לדמשמעו משגיח בשעת הצורך שרואה עושק. אבל בלא זה הכל נעשה בלתי ידיעתו, וכמו שכתבתי בספר בראשית נ' כ"ה. אלא ה' המהוה הכל הוא אלהים, וא"כ גם צרתם ואשר נעשה עד כה הוא בידיעה אלא שנעלמה מדעת בני אדם כאשר יבואר עוד.

אלהי אבותיכם. בדרך הטבע רק בהשגחה פרטית כבל דבר שנדרש לשלשה אבות כמו שכתבתי לעיל ו'.

אלהי אברהם. בדרך נעלה המיוחדת לאברהם, והוא מה שנוגע למלחמה עם רודפיו.

אלהי יצחק. בדרך נעלה המיוחדת ליצחק היינו בפרנסה.

ואלהי יעקב. בדרך נעלה המיוחדת ליעקב היינו בשלום. וזה השם שיש בו כל הכחות כולם הוא שלחני. ובאיזה אופן מאלו הכחות תהיה הגאולה ע"ז היה המאמר הקודם אהיה שלחני.

זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור. לא אמר ה' זה שמי וזכרי לדור דור. אלא חלק לשנים, היינו, חצי השם הנזכר פה שמי לעלם. וחצי השם הוא זכרי לדור דור. והכוונה פשוטה דה' אלהי אבותיכם שהוא הנהגה בטבע בהשגחה פרטית לפי המעשה הוא לעלם. מה שאין כן אלהי אברהם וגו' בדרך נס אינו מצוי כל כך רק ליחידים שראויים לה או לצורך השעה. משום הכי אינו זכרי לדור דור.

(הרחב דבר: והנה בגמרא פסחים דף נ', א איתא ר' אבינא רמי כתיב זה שמי לעלם וכתיב וזה זכרי לדור דר. לא כשם שאני נכתב אני נקרא, אני נכתב הויה ואני נקרא אדני. זה שמי לעלם כתיב. והמאמר נראה תמוה היאך נרמז כאן שם הויה ושם אדני. והיאך מרומז זה במקרא. אבל לפי דברינו מבואר, כי הנהגת הטבע בא בשם הויה, היינו היה הוה ויהיה ומהוה הכל ומנהיג הטבע, שהוא אלהי אבותיכם. וביאור שם אדני בכל מקום משמעו משדד הטבע כאדון על שלו.

משנה הנהגת חפצו בטבע שהטביע להם ביד עבדיו באופן אחר לפי השעה. ויבואר עוד בזה להלן ל"ד ט' ובכמה מקומות. וא"כ אלהי אברהם וגו' עניינו אדני. ואמר ה'. כי זה שמי לעלם בהעלמה שאסור לומר בשפתיו הויה. וזהו שמשמעו אלהי אברהם שענינו משמעות שם אדני. זכרי לדר דר שמזכירין אותו יתברך בזה השם.

והטעם ע"ז הוא משום שזה שהקב"ה מנהיג הטבע אינו ניכר לאדם ורק אנחנו מאמינים שכך הוא ודבר שאינו מובן בשכל אסור לשבחו בדרך נוכח בברכה ותפלה כדאיתא ביומא דף ס"ט ב' דמשום הכי לא אמרו ירמיה ודניאל הגבור והנורא אף על גב שודאי האמינו שכך הוא שהרי כתוב בתורה, אלא שלא הבינו בשכלם איך כך הוא. מה שאין כן שהקב"ה משדד הטבע, הכל רואים ומבינים שזה אינו אלא מהסיבה הראשונה ית' אדון העולם. וכדאיתא בברכות דף נ', א התם ומכחא מילתא מאן עבד ניסא קוב"ה. ועוד עיין להלן ט"ו י"א.

והנה תניא במכילתא פרשת בא פט"ז מנין שאומרים אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. שנאמר כה תאמר אל ב"י אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו' זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר. הכונה דקשה הרי חזר הקב"ה ואמר לך ואספת וגו' וא"כ מה זה אמר הקב"ה עד כה. אלא כך הדבר, תחלה הורה ה' למשה הנהגת ה' עם ישראל בכל יום ובכל שעה, ושכך יזכירו בתפלה, שבזה הנוסח נכלל כל צרכי בני אדם פעם המכוין לתפלה לענין מלחמה ופעם לפרנסה ופעם לשלום, ופעם אפשר בדרך הטבע ופעם נדרש לנס. ע"כ עלינו להקדים בתפלה הקבועה זה הנוסח הכולל הכל. (ומשום הכי לא נקבע הנוסח אלהי השמים ואלהי הארץ. ועיין שו"ת הרשב"א סימן תכ"ג) אלא שלא הזכיר הקב"ה כאן ה' אלהיכם ואלהי אבותיכם. משום שגם זה לא היה ניכר אז שהקב"ה מנהיגם ותובע עלבונם. עד שהיה יציאת מצרים. וכמו שכתבתי בספר בראשית נ' כ"ה. אבל היום יש לומר ג"כ אלהינו.

פרק ג, טז

טז לך וְאֶסְפָּת אֶת-זַקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר פֶּקֶד פְּקֻדָּתִי אֲתֹכֶם וְאֶת-הָעֲשׂוּי לָכֶם בְּמִצְרַיִם:
לך ואספת וגו'. אחר שהודיע בדרך כלל. הנהגת ה' עם ישראל. צוה עליו איך לעשות בשעה זו.

אלהי אבותיכם נראה אלי. הפסיק בתיבת נראה אלי בין אלהי אבותיכם. בין אלהי אברהם וגו'. להבינם שנראה מתחלה אלי ראייה לחוד, שבא בזה להראות שהוא משגיח עליכם שהגזירות לא תכלינה אתכם. ואחר כך בא בשם אלהי אברהם וגו' לאמר פקד וגו'

ובזה מתיישב אריכות הלשון אלהי אבותיכם אלהי אברהם וגו' והיה די לומר אלהי אבותיכם אברהם וגו' ואילו דומה להא שכתוב כמה פעמים אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. דשם בא ללמדנו חליפות אופני ההשגחה כמו שכתבתי לעיל ו' וט"ו. אבל היכן דכתיב אלהי אברהם יצחק ויעקב לכולם ביחד היינו השגחה נסתרת לכולם בשוה א"כ היינו אלהי אבותיכם והיה לו לכלול עם אברהם וגו' אלא הפירוש שהוא מדבר בשני אופני ראיות, ראיה ראשונה להודיע כי הוא משגיח על ישראל שלא יכלו. ואח"כ היתה הראיה בשם אלהי אברהם וגו' לאמר פקד וגו'.

אתכם. אפילו לא היה נעשה בעולה כ"כ. מכל מקום הנני פוקד מצד שאתם בני אברהם יצחק ויעקב. ומה התכלית מזרעם בזה האופן וע"כ הזכיר ה' שמות האבות להעיר אהבה לזרעם.

ואת העשוי לכם במצרים. מצד העול הנעשה. וכ"ך כתב הספורנו.

פרק ג פסוק יז

יז וְאָמַר אֱלֹהִים אֶתְכֶם מֵעַנֵי מִצְרַיִם אֶל-אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֶל-אֶרֶץ זְבַת חֶלֶב וַיְדַבֵּשׁ:

ואמר. ולא אמר בקיצור והנני מעלה אתכם וגו' באשר שעדיין לא הגיע שעת הגאולה, אלא יהי נמשך עוד איזה עת עד שיעבור עשר מכות, כדי להראות כחו וגבורתו ית', כמו שיבואר בריש פרשת בא, עד שיגיע לגאולה, ע"כ הודיע שהנני אומר שיהיה כך, אבל לעת עתה איני עושה זאת.

מעני מצרים. כאן הפירוש משעבוד מצרים כתרגום אונקלוס. משום הכי כתיב כאן מעוני מצרים. ולא כלשון שאמר ה' למשה מעני עמי אשר במצרים שפירשו שם עניות הדעת. שכאן מדבר לישראל והמה אינם מרגישים בעניות דעתם. ומשום הכי לא כתוב כאן אל ארץ טובה ורחבה כדלעיל. שזה ג"כ להרחבת הדעת כמו שכתבתי שם.

פרק ג, יח

יח וְשָׁמְעוּ לְקֹלְךָ וּבָאתָ אֵתָּה וְזָקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְאָמַרְתָּם אֵלָיו ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נִלְכָה-נָא דֶרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָר וְנִזְבְּחָה לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ:

ושמעו לקלך. מה שאתה בעצמך תדבר אז ישמעו הזקנים וילכו בעצמם, ואז יהיה סדר הגאולה כפי שאומר הקב"ה עתה. אבל אח"כ נשתנה בכמה דברים ממה שאמר הקב"ה כאן למשה, כאשר יבואר. והשנוי בא מסרבות של משה, שאלו לא היה מסרב ומשה בעצמו היה מדבר, ושכינה מדברת מתוך גרונו, היה מתקיים כדבר ה' ושמעו לקלך, אבל

כאשר דבר אהרן ולא שמעו הוד קול משה כלל, שוב לא באו הזקנים ונשתנה סדר הגאולה והדיבור לפרעה כאשר יבואר. וזהו דיוק דבר ה' ושמעו לקלך ולא לדבריך, היינו קולו ממש.

נקרה עלינו. מלשון ויקר אלהים כפרש"י. ולא כתרגום אונקלוס אתקרי עלנא. ועיין להלן ה' ג'. ולא היה בזה הסדר שום דבור ה' לפרעה. רק המה משה והזקנים מספרים לפרעה שהקב"ה נראה אלינו. והראה בזה שמוכן להשגיח עלינו ולהפיק רצון כדרך אור פני מלך מלכי המלכים הקב"ה. ולשון עלינו במשמע על זקני ישראל המדברים, וע"כ מבקשים מעצמם מפרעה. ועתה, אחר שכן הראה לנו אלהינו חיי רוחנו.

נלכה נא דרך שלשת וגו'. להודות לו ולברכו על הטוב והחסד. ומה שצוה הקב"ה לומר כן שילכו רק דרך שלשת ימים ולשוב. מובן שהיה כדי שיגיע לשאלת כלים בשפע רב. וגם כדי שיגיע מזה לרדיפה אחריהם ויצא מזה קריעת ים סוף. אבל לא צוה ה' לומר משמו שילכו דרך שלשת ימים, שהרי מפי ה' לא יצא דבר אשר לא יהיה כן. אלא המה מעצמם מבקשים זה המשך ויכול להיות שאח"כ לא יניחם הקב"ה לשוב כלל. ועוד עיין להלן ה' ג'.

פרק ג, יט

יט וְאֵנִי יִדְעֹתִי כִּי לֹא-יִתֶּן אֶתְכֶם מְלֶכְךָ מִצְרַיִם לְהִלָּךְ וְלֹא בְּיַד חֲזָקָה :

כי לא יתן אתכם. ברצון הטוב למלאות בקשתכם.

ולא ביד חזקה. אפילו כשתנסו עצמכם לצאת ביד חזקה ג"כ לא יניח בכח זרוע עוזו. ועיין להלן ה' ה'.

פרק ג, כ

כ וְשִׁלַּחְתִּי אֶת-יָדִי וְהִכִּיתִי אֶת-מִצְרַיִם בְּכֹל נִפְלְאוֹתַי אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה בְּקִרְבּוֹ וְאַחֲרֵי-כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם:

ושלחתי את ידי. מה שבכחי לעשות.

והכיתי את מצרים וגו'. לפי זה המאמר משמע שתיכף כשלא יניח פרעה את ישראל יביא עליו המכות עד שישלח אבל לא היה כן לבסוף. וכ"ל זה נשתנה מחמת שנשתנה הדבור ושמעו לקלך. כאשר יבואר.

פרק ג, כא

כא וְנִתַּתִּי אֶת-חַן הָעַם-הַזֶּה בְּעֵינַי מִצְרַיִם וְהָיָה כִּי תִלְכוּן לֹא תִלְכוּ רִיקָם:

ונתתי את חן העם הזה. הבטיח בכאן ענין החן ושאלת כלים. באשר שהיה מוכן להחל וכלה. אבל אחר שנשתנה. ונשתהה הדבר עד משך רב אחר גזרת התבן. ואחר כך החלו המכות. ע"כ הוצרך הקב"ה לחזור ולהזהיר בשעת מעשה. וגם היו שינוים גם בזה המאמר של שאלת כלים, ויבואר שמה ברצות ה'.

פרק ג, כב

כב וְשֹׂאֵלָה אֲשֶׁה מְשַׁכְּנֶתָּה וּמְגֵרֶת בֵּיתָה כָּל־כֶּסֶף וְכָל־זָהָב וְשִׁמְלֹת וְשִׁמְתֶם עַל־בְּנֵיכֶם וְעַל־בְּנֹתֵיכֶם וְנִצַּלְתֶּם אֶת־מִצְרַיִם:

ושמתם על בניכם ועל בנותיכם. שלא היו יכולים לבקש אלא כפי הצורך ולא יותר מן הצורך שלא יהא ניכר כי נוטלים שלא על מנת להחזיר. ע"כ יעץ ה' שכל כך יקחו אפילו יותר מצרכי עצמם, אלא ישימו על הבנים והבנות אפילו שאין כן דרכם להתלבש כ"כ. אך רק כדי להציל מידם תשימו גם על הבנים גם על הבנות. נמצא היה דבר ה' בסדר יציאת מצרים. אשר משה בעצמו יהא המדבר, ולקולו יתעוררו כל הזקנים שלוחי ישראל לילך אל פרעה, והיה בזה מס"נ ואמונה שלמה שיהיו בזה כדאים לנס נגלה, והיו אומרים אל פרעה כי ה' נראה לישראל, ומשום הכי מבקשים ממנו שיניחם לילך למדבר להקריב לה', וכאשר יסרב בדבר ישלח ה' את ידו בכל נפלאותיו. אבל לבסוף לא נעשה כן. כי אחר שלא שמעו לקול משה כי אם אל קול אהרן לא מצאו לב להאמין באמונה שלמה שימסרו נפשם לילך לפרעה. וע"כ לא היו ראויים באותה שעה לנס נגלה, עד שנתהוה גזרת תבן. ובזה היו כל מצרים ראויים לעונש כאשר יבואר להן. והגיעו הנפלאות של המכות לא מצד הכנת ישראל אלא מצד שראויים היו לעונש נגלה. ועוד היו שינוים בדברם אל פרעה. והכל הוא תוצאות השנוי שהגיע ע"י שסירב משה בענותנותו.

פרק ד

פרק ד, א

א וַיַּעַן מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר וְהֵן לֹא־יֶאֱמִינוּ לִי וְלֹא יִשְׁמְעוּ בְּקוֹלִי כִּי יֹאמְרוּ לֹא־נִרְאָה אֱלֹהֵי ה':
ויען משה. עניה הוא בקול, כמו שכתבתי בספר בראשית י"ח כ"ז עפ"י הגמרא סוטה דף (לב,ב) הנה כשסירב משה בראשונה לאמר מי אנכי היה זה מדרך המוסר כמו שעשו כן ישעיה וירמיה. וכששאל בשנית מה אמר אליהם. שאל כהוגן לצורך הענין. אבל כשבא לסרב עתה הבין שאינו מדרך המוסר לבא בדברים כאלה לפני ה', אבל מדת הענוה ושפלות גברה עליו כל כך עד שראה עצמו מוכרח לצאת מגדר המוסר ודרך ארץ, והצר לו

מאד והרים קול בכיה לאמר מה יעשה ואין בכחו להקים דבר ה'. וכיוצא בזה נתבאר בספר בראשית שם.

והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי. כבר ביארנו בספר הנ"ל כ"א י"ב כ"ו ה' ובכל מקום דמשמעות שמיעה בקול הוא דיוק להתבונן בדבריו. ואמר משה שלא יאמינו בכלל שבא לגאול. ואל ישימו לב להחשיב דבריו כמו שראוי לדקדק במי שבא לדבר בשם ה'. **כי יאמרו לא נראה אליך ה'.** לא קטרג ח"ו עליהם כי מעטי אמנה הם בגאולה. שהרי אותה המה מבקשים וצעקו אל ה'. אלא לא יאמינו כי נראה ה' אל משה ביחוד. שלא היו יודעים את משה לגדול בתורה המסורה להם מן האבות ולא בחסידות, שהרי בקטנותו גדל בפלטון של מלך. ועוסק בחכמות. ומיד שבא לראות בצרת אחיו. אירע סיבה שברח מעיקר קדושת ישראל, ומצד דעת בני האדם היה ראוי שיהיה נגלה הקב"ה לאהרן שהיה נביא עוד במצרים, כמבואר ביחזקאל כ' (ה-ז) שהיה נביא במצרים והובא בפרש"י כאן (פסוק י). ובספר שמואל א' (ב,כז) כתיב הנגלה נגליתי לבית אביך. וזן היתה טענת משה שיאמרו לא נראה אליך ה'. ויבואר עוד לפנינו מה שהיה מן הדעת להרהר אחר משה. [ואחר כ"ז נחשב לעון למשה, כדאיתא שבת דף צ"ז, א באשר יודע ה' שמכל מקום היו ישראל מאמינים].

פרק ד, ב

ב וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי ה' (מִזָּה) [מִה-זֶה] בְּיַדְךָ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה:

ויאמר וגו' מזה בידך ויאמר משה. לא היה בתורת שאלה. כמו שאלת ה' לבלעם מי האנשים האלה עמך. או ליחזקיהו המלך מה אמרו האנשים האלה ומאין יבואו אליך שנתגלו בזה המשיבים על שאלת ה' כמסתפק ח"ו כידוע במדרש. אבל כאן היתה השאלה כמו שאלת ה' לירמיהו הנביא מה אתה רואה ירמיהו והשיב מקל שקד אני רואה. או סיר נפוח אני רואה ופני מפני צפונה. והיתה התשובה היטבת לראות, שכונת ההטבה לראות באשר אין ספק שימי' ראה לפניו עוד חפצים באותו מעמד, אבל התבונן כי המקל שקד והסיר נפוח ופניו מפני צפונה. המה המכוין לה', ומשום הכי א"ל ה' היטבת לראות - שכלך טוב ויפה. כך יוכל להיות שהיה בידו של משה עוד איזה דבר, ומכל מקום התבונן משה שכונת ה' על המטה באשר מכבר מצא שהוא ענין נפלא. ובו ראוי שיגולגל ענינים.

פרק ד, ג

ג וַיֹּאמֶר הַשְּׁלִיכֵהוּ אַרְצָה וַיִּשְׁלַכְהוּ אַרְצָה וַיְהִי לְנַחֵשׁ וַיִּנָּס מֹשֶׁה מִפְּנֵי:

וינס משה מפניו. הוא פלא מאדונינו משה להיכן נס ומאיזה מעמד הוא נס. (עיין בספר צרור המור פרשת פינחס. וביערות הדבש ח"א דרוש ג') אבל באמת היה שלא בישוב הדעת. אלא באשר התבהל פתאום ממראה עיניו ונס כאשר ינוס איש מפני הנחש בטבע האדם בלי שום התבוננות על הדבר ועיין בסמוך.

(הרחב דבר:) ובספרי פרשת בהעלותך תניא על הפסוק ויאמר ה' פתאום אל משה וגו' ר' שמעון בן מנסיא אומר פתאום נתיירא משה ובפתאום נדבר עמו. וביארנו בספר במדבר שם ובביאור הספרי דשם נענש ע"ז הניסה שלא היה לפי כבוד ה'. אבל משום שהיה פתאום נתיירא משה, כך הגיע עונשו להפחידהו פתאום. והנה במשנה שבת פ"ב ה, תנן: המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני עובד כוכבים מפני לסטים מפני רוח רעה מפני חולה שיישן פטור. ופירש הגמרא הוא דמפני החולה. דמיירי בחולה שיש בו סכנה ופטור ומותר. וכפירש"י דהוא הדין לשאר פטורי דמתניתין וכן הוא בירושלמי אבל בפירוש המשניות להרמב"ם לא פירש כן אלא דוקא בחולה הכי. מה שאין כן באיך מילי הוא כמשמעו פטור, והוא פלא. וצריך לומר דמיירי באין בו סכנה. ומכל מקום פטור שמייירי שעשה מפני פחד פתאום. והרי זה דומה לאונס. ואין בו קרבן. וזה הענין היה כאן במשה שברח מפני פחד פתאום).

פרק ד, ד

ד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וְאַחֲזֵ בְזַנְבוֹ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֶק-בּוֹ וַיְהִי לְמִטָּה בְּכַפּוֹ:

ואחוז בזנבו. אחיזה היינו החזקה דבסמוך. כדמוכח במו"ק דכ"ב ב' על הפסוק ויחזק דוד בבגדיו (שמו"ב א, יא) אין אחיזה פחות מטפח. אלא שאחיזה משמעו אפילו רפה בידו. **ויחזק בו.** יתרה עשה, שהחזיק בזנבו בחוזק. כענין תשובה על הניסה שנתיישב דעת משה עליו שאין פחד משום דבר במקום השכינה.

ויהי למטה בכפו. בידו מיבעי. אלא כאשר החזיק במלא ידו כמו שאדם אחוז מטה במלא כפו. (ומזה למדו במו"ק שם ובחולין דף קל"ב א' דאחיזה הוא טפח, היינו שיעור כף). והנה הוא כדרך שאוחזים המטה. היינו בצד העליון.

והתבונן בזה שמתחילה היה זה הצד זנב של הנחש קצה התחתון והגרוע של המטה. ובהיותו בידו של משה נעשה אותו הצד העליון והחשוב. ומזה התבוננו בני ישראל דלא כמו שהיו חושבין שאהרן ושאר חסידי ישראל המה הראשים. ומשה היה כנגדם כמו זנב לאריות. אבל עתה שראו אות המטה הבינו שמשה התהפך לראש וראשון של ישראל ועל ידו יעשה הקב"ה גדולות. וזהו.

פרק ד פסוק ה

ה למען יאמינו פי-נראה אליך ה' אלהי אבתם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב :
למען יאמינו כי נראה אליך. כלומר אף על גב שאינך כדאי בעיניהם. מכל מקום בשביל
אלהי אבותם נראה אליך. וכמשל המטה והנחש אשר בשביל משה נהפך מזנב הנחש
לראש מטה. כך בשביל ישראל נהפך מזנב לאריות לראש מנהיגי הדור שהוא משל למטה
ושבט.

אלהי אברהם וגו'. פירש הקב"ה כאן כל הפרטים למען דעת אשר משום איזה אופן
שיבקש הקב"ה לעשות דברו. אם בהשגחה נסתרת אם בנס נגלה. וכן אם לצורך גאולה
מאיזה צרה אם לצורך פרנסה כמו ירידת גשמים וכדומה אם לצורך שמירת השלום. הכל
דרכו ורצונו ית' להתראות ולעשות דברו ע"י הצעיר בעיניו ובעיני הדור. וכמו שמצינו בכנה
דורות שנעשה הישועה ע"י אדם שלא היה מקודם מצוין בדור.

פרק ד, ו

ו יאמר ה' לו עוד הבא-נא יך בחיקך ויבא ידו בחיקו ויוצאה והנה ידו מצרעת פשג:
ויאמר ה' וגו'. עוד היה מקום להרהר. דא"כ שרצה הקב"ה להגביה את הזנב לאריות
לראש מנהיגי הדור. למה הרחיקו ממצרים מקום משכן ישראל. וגלהו למדין ושם הגביה
מעלתו. ע"כ הראה לו עוד אות ומשל.

ויוציאה והנה ידו. ולא נעשה פתאום ידו מצרעת למראה עיניו. כי כך דרך ה' כשרצונו
לעשות פלא, יהא מכוסה מעין האדם רגע ההתהפכות. וכענין הכלל הידוע שאין הברכה
שורה אלא במכוסה מן העין. כך כל דבר פלא. וכן היה, אם היה משה מתהלך בקרב
ישראל והכל רואים אותו ואת ערכו. והנה רוח ה' עליו בדרך הפלגה יתירה, היה הפלא
לעין אדם. ודרך ה' אינו כן, אלא נתכסה משה מעיני ישראל. ובמדין ובמדבר נתהפך
לאדם נעלה שאין כמוהו. ועיין בסמוך.

פרק ד, ז

ז יאמר השב יך אל-חיקך וישב ידו אל-חיקו ויוצאה מחיקו והנה-שבה כבשרו:
אל חיקך. ולא אמר בחיקך. שמחמת יסורים שהרגיש משה באותו רגע. באשר אגב היה
זה האות לעונש. כדאיתא במס' שבת (צז,א). ולא היה אפשר להכניס ידו בחיקו מפני
הכאב ליגע באיזה דבר. ע"כ צוהו להשיב ידו סמוך לחיקו.

וישב ידו אל חיקו. סמוך לחיקו. ותיכף ומיד סר הכאב והיה אפשר להכניסה בחיקו ממש. ומשום הכי כתיב ויוציאה מחיקו. ולא כמו בפסוק הקודם. משום שהייתי סבור שלא הביא לחיקו כלל, משום הכי כתיב מחיקו. ללמד שהבין משה שהחיק גורם הרפואה, משום הכי אחר שהוקל הכאב הכניסה בחיקו. וכאשר הוציאה מחיקו שבה כבשרו. [והדרש בשבת שם דכבר בחיקו שבה. משום דאי כתיב ויוציאה לחוד, הייתי יודע שהכניסה לחיק, דבלא זה לא שייך לשון ויוציאה].

והנה שבה כבשרו. חזר בשר היד להיות זך ונקי כבשר הגוף שהיא צחה מבשר היד מחמת שעובדים בה וממשמשים בדברים שמגשימים הבשר, ואחר ששבה יד משה נעשית צחה כבשרו ממש. ונקיה יותר ממה שהיה תחלה וזהו בטבע הצרעת כשמתרפא כמו שמצינו גם בנעמן וישב בשרו כבשר נער קטן (מ"ב ה, יד). דהצרעת מוציא כל חלאה שבבשר, אמנם במשה היה זה לאות ללמד דכמו שהיה עם היד כך היה עם משה כשבא להתערב בקרב ישראל נהפך לו ההתקרבות לרועץ. והוכרח לנוס משם. ואח"כ כאשר הוא שב עוד הפעם להתקרב לישראל תיכף כשהחל להתקרב סר פחדו כי מתו כל האנשים וגו' וכשבא לקרבם ממש נתגדל יותר הרבה מאשר היה בתחילה.

פרק ד, ח

ח וְהָיָה אִם-לֹא יֵאָמְרוּ לָךְ וְלֹא יִשְׁמְעוּ לְקֶלֶת הָאֵת הָרִאשׁוֹן וְהָאָמְרוּ לְקֶלֶת הָאֵת הָאַחֲרוֹן :
לקול האות הראשון. מה שיש להבין מדבריו הרי הוא כאלו מדבר. ועיין מה שכתבתי בספר במדבר י"ד כ"ג.

והאמינו לקול האות האחרון. שהרי זה האות ישוב על השאלה הראשונה ג"כ. דאמאי לא מזדקק הקב"ה להגדיל את אחד מגדולי הדור הידועים. והיינו בשביל שהוא שרוי בתוכם ולמראה עיניהם. ודרכו ית' לעשות דבר פלא בשעה שהוא מכוסה מן, כמו שהיה בעסק היד השינוי היה בהיותה בחיק דוקא. ולשון האחרון אף על גב שהיה עוד אות שלישי. לא קשה כלל, שכך דרך לשון הקודש, כדכתיב בספר בראשית את לאה וילדיה אחרונים ואת רחל וגו' וכ"ה לשון המשנה כדאיתא רפ"ד דנזיר. אמנם באמר יבואר בסמוך דאות השלישי לא בא כדי להאמין כלל, ולא כשני האותות האלה שבאו כדי להאמין וא"כ הוא אחרון ממש.

פרק ד, ט

ח וְהָיָה אִם-לֹא יֵאָמְרוּ לָךְ וְלֹא יִשְׁמְעוּ לְקֶלֶת הָאֵת הָרִאשׁוֹן וְהָאָמְרוּ לְקֶלֶת הָאֵת הָאַחֲרוֹן :
גם לשני האותות האלה. למעשה האותות המוכיח למשכיל על האמת.

ולא ישמעון לקלך. במה שתסביר להם תוכן האותות. **ולקחת וגו'.** הבין לו שמי שיתעקש עוד ולא ירצה להאמין, הרי יהיה ממנו כמו ממימי היאור שנותן חיים לאדם. והרי הוא נהפך לדם, כך ענין הגאולה שהוא לחיי ישראל. יתהפך לאותם אנשים למות, וכאשר באמת לסוף מתו הרבה קטני אמנה בדבר. ושוב לא יצרך הקב"ה להוסיף אותות. שבעל כורחם יוציאים. והנה המפרשים הראשונים ז"ל דקדקו על תיבת והיו שני פעמים. ועיין רש"י ורמב"ן ושאר מפרשים. אבל לדעתי כל המאמר והיו המים אשר תקח מן היאור מיותר, והיה די לאמר ולקחת ממימי היאור ושפכת היבשה והיו לדם ביבשת. אלא בא ללמד שלא נימא דרך הלקיחה ראשונה תהיה כן. אלא בכל שעה שיבקשו ממשה לנסות עוד הפעם או הרבה פעמים הכל יהיה כן שיהיו לדם. ובא להורות בזה שלא רק בגאולה זו תבוא לרועץ למי שאינו זוכה לה אלא כך יהיה לדורות שכל גאולה מן הצרה הבאה לכלל, מי שאינו זוכה לה מצד איזה החטא המביא לכך כגון שאינו משתתף עצמו בצרת הכלל וכדומה, בבוא עת הישועה מתהפכת לאותם אנשים לרועץ. כמו ביאת ישראל לארץ היה לאותם שלא זכו לה סיבה שימותו. וכן אצל השליש מלכ"ב ז', ב. ועוד הרבה. והנה משונה הלשון של האות השלישי מהאות השני. דשם לא כתיב והיה אם לא יאמינו וגו' תחלה אלא בסוף, וכאן להיפך. והיינו כמו שכתבתי דשם בא האות כדי שיאמינו והאות השלישי לא בא כדי להאמין אלא להודיע להמתחכמים הרבה. כמו שאין ראוי להיות כפתי מאמין לכל דבר כך אין ראוי להיות מתחכם יותר מדי בלי להאמין.

פרק ד, י

י וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' בִּי אֲדֹנָי לֹא אִישׁ דְּבָרִים אֲנֹכִי גַם מִתְמוּל גַּם מִשְׁלֹשׁ גַּם מֵאֵז דְּבָרָךְ אֶל-עֲבָדֶיךָ כִּי כְבֹד-פָּה וְכְבֹד לְשׁוֹן אֲנֹכִי:

בי אדני. שם הזה הוא בא לשידוד הטבע. כמו שכתבתי לעיל ג' ט"ו. וביקש משה מהקב"ה בזה השם יען שהוא אינו איש דברים בטבע. שיעשה לו נס וירפא לשונו כרגע. **לא איש דברים אנכי.** הענין הזה נדרש להיות איש דברים עם ישראל, להסביר להם כל נס על מה הוא בא ומראה. וכן הסבר דבר ה' במאמרים הקודמים. ואני איני ראוי לכך. ולא מה שנצרך לדבר אל פרעה חש. שהרי אמר לו ה' ע"ז כי אהיה אמך. אבל על דבריו עם ישראל לא השיב לו כך כמו שביארנו שם וא"כ חסר לו הכשרים לאותו ענין. והכי מבואר הפסוק ט"ז. ודבר הוא לך אל העם.

גם מתמול. לא מיבעי לדבר עם ישראל רבים וכן שלמים. אלא אפילו מתמול בהיותי במדין. לא הייתי איש דברים להסביר לחכמי מדין וכדומה כראוי.

גם משלשם. אפילו בהיותי בפלטיין של פרעה חשוב כאחד מבניו שהרי היה נחשב לבן בתו. לא מצאתי לב לדבר גדולות בפני רבים. **גם מאז דברך אל עבדך.** אפילו משעה שנפתחו עיני ודעתי בהיותי נדבר את ה' איני מוצא עצמי ראוי לכך.

כי כבד פה וכבד לשון אנכי. שבטבעי אני עומד, דלשוני הולך בכבודות. ויש מי שאפילו אינו כבד פה ואינו מדבר בלעגי שפה., מכל מקום אין לו כח בלשונו להוציא אמרי שפר מכח אל הפועל. שהרי בזה נתברך נפתלי בברכת יעקב. וזהו הנקרא כבד לשון והיה בזה בקשה משה שיתן לו זה הכח בדרך נס.

פרק ד, יא

יא וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי מִי שָׁם פֶּה לְאָדָם אוּ מִי-יְשׁוּם אֱלֹם אוּ חֲרָשׁ אוּ פֶקַח אוּ עֹנֵר הֲלֹא אֲנֹכִי ה' :

מי שם פה לאדם וגו' הלא אנכי ה'. שנויים המתהווה באנשים זה מדבר וזה אלם וכדומה. אף על גב שהוא נראה בא במנהג העולם. ויש סיבה טבעית על מה הוא נעשה אלם או חרש מכל מקום מי סבב הטבע. הלא אנכי ה', וא"כ גם זה בא בכוונה ממני שתהיה אתה כבד פה וכבד לשון. ומכל מקום לאותו ענין של הגאולה תהיה איש דברים. וכך הוא ברבה. והובא ברמב"ן.

פרק ד, יב

יב וַעֲתָה לָךְ וְאֲנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְהוֹרִיתִיךָ אֲשֶׁר תְּדַבֵּר:

אהיה עם פיך. בשעה שתמצה לדבר מעיני הגאולה עם ישראל אהיה אני עם פיך. שלא תהי כבד פה.

והוריתך אשר תדבר. אתן לך מדע ושפע אמרי שפר מה לדבר. ולא תהיה כבד לשון.

פרק ד, יג

יג וַיֹּאמֶר בִּי אֲדֹנָי שְׁלַח-נָא בְיָד-תְּשֻׁלַּח:

בי אדני. אתה השם המשדד הטבע. בכל רגע שאהיה צריך לכך. אחר שאינך רוצה לשדד הטבע ברגע זה ולעשות אותי לאיש דברים וא"כ יהיה שידוד הטבע בכל רגע שאהיה נצרך לכך. ודבר זה קשה עלי להטריח לשכינה בכל רגע שתהיה מדברת מתוך גרוני.

שלח נא ביד תשלח. ביד אדם שלשונו מסוגל לכך. ויהיה הוא תורת שליח ולא יהיה נצרך שהשכינה תדבר מגרונו. שתהא אתה המדבר ולא האיש אשר תבחר בו, ולכן אני איני

שליח לישראל כלל, מה שאין כן אם יהא איש דברים ואתה תמסור לו דברים והוא ידבר לישראל בתורת שליחות. וא"כ יהא ביד תשלח.

פרק ד, יד

יד וַיַּחַר-אַף ה' בְּמִשְׁהוֹ וַיֹּאמֶר הָלֹא אֶהְרֵן אֶחָיד הַלֹּוי יִדְעֵתִי כִּי-דָבָר יְדָבָר הוּא וְגַם הַגֵּה-הוּא יֵצֵא לְקִרְאֲתְךָ וְרֹאךָ וְשִׂמַח בְּלִבּוֹ:

ויחר אף ה' במשה. על סרבנותו. שעפ"י זה ישתנה סדרי הגאולה ממה שחשב תחלה כאשר יבואר.

הלא אהרן וגו'. בזה סר טעם הסירוב הראשון שלא יאמינו לא שיהא נראה ה' למוש ולא לאהרן שהוא מוחזק בחסידות ובנבואה מכבר. אבל עתה אשר אהרן עצמו ידבר ויראו הכל אשר גם הוא מאמין שנראה אליך. ואמונת אהרן באה ע"פ דבר ה' לאהרן לך לקראת משה וגו'. (להלן פסוק כז) בזה הבין גדולת משה וכי ידעו ה' יותר ממנו. ואמר הלוי להגיד כי גדולת אהרן באה באשר הוא משבט לוי מוחזקים בחסידות אבל גדולת משה אינו כן. אלא מופשט ונעלה מכל. ועיין ו' י"ד.

כי דבר ידבר הוא. כמה פעמים ידבר להסביר לישראל דבר ה' ובזה סר טעם סירוב השני.

וגם הנה הוא גו'. לא תחוש שיהא הדבר קשה עליו להיות נטפל לך. לא כן. אלא הוא יצא לקראתך. ולא אך בפעולה הנראית לעין אדם. שהיה אפשר לחשוב דמכל מקום נפשו ירעה לו. לא כן. אלא וראך ושמח בלבו.

פרק ד, טו

טו וַדְּבַרְתָּ אֵלָיו וְשָׁמַתְּ אֶת-הַדְּבָרִים בְּפִיו וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִם-פִּיךָ וְעִם-פִּיהוּ וְהוֹרִיתִי אֶתְכֶם אֶת אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן :

אהיה עם פיך. בשעה שתגיד לו דבר ה' כאשר הוא.

ועם פיהו. בשעה שיסביר אח"כ כוונת הדברים עומק שבהם. ועם פיו מיבעי. אלא בא לרמז שדבר אהרון בביאור דברי משה הוא כמו תורה שבע"פ שמכונה בשם פיהו בסימן ה"א הנקבה וכמו שכתוב בשיר השירים ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דודיך מיין. הכוונה מנשיקות וערבות דברי דודים שהוא תורה שבע"פ.

והוריתי אתכם את אשר תעשון. בעת שהיה דבר ה' למשה שילך לבדו כבר הורה איך לעשות כמבואר לעיל ג' כ'. אבל עתה כשסירב משה לא עשו מאומה, אפילו אות התנין לא עשו עד אשר צוה ה', והיינו משום שכך אמר ה' והוריתי אתכם וגו'. וכבר נתבאר טעם

השנוי. כי עי"ז שלא שמעו הזקנים קולו של משה. נשתנה ההכנה אצלם ולא היתה אמונתם במסירת נפש. ולא הלכו לפרעה. משום זה לא היו ישראל ראויים לנס עדיין עד אח"כ שהרבו המצרים להרע ישראל בדבר התבן.

פרק ד, טז

טז וַדַּבֵּר-הוּא לְךָ אֶל-הָעָם וְהָיָה הוּא יְהִי-לְךָ לְפִהּ וְאַתָּה תְהִי-לוֹ לְאֱלֹהִים:

ודבר הוא לך אל העם. הוא עיקר סרבנותו של משה כמו שביארנו. מה שאין כן עם פרעה לא היה קשה למשה לדבר פעם דבר ה' והיתה שכונה מדברת מתך גרונו בעת ידוע ששלחו ה' לילך ולדבר. מה שאין כן עם ישראל היה עליו העסק תמיד להציע לפניו תמיד דברים. וכן כתיב להלן ה' א' ויאמרו אל פרעה וגו'. מה שאם כן בישראל כתיב (פסוק ל) וידבר אהרן את כל הדברים וג' וכך כתב הרמב"ן ז"ל.

והיה הוא יהיה לך לפה. לדבר בהסבר דבר ה' וביאורו וכוונתו שמוטל עליך, הוא יהיה במקום פיך.

ואתה תהיה לו לאלהים. להגיד לו דבר ה' כמו אלהים לנביאו ועיין להלן ז' א'.

פרק ד, יז

יז וְאַתָּה-הַמַּטָּה הִזָּה תִקַּח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַעֲשֶׂה-בוֹ אֶת-הָאֵתָת:

את המטה וגו'. באשר הייתי סבור דשוב אין צריך לאותות אלה. שהרי לא בא אות המטה אלא בשביל שהיה קשה להאמין שנראה ה' למשה ולא לאהרן. מה שאין כן עתה שאהרן עצמו נמשך אחריו. משום הכי הוצרך ה' לומר דגם עתה יקח המטה ולעשות אותותם אותות לישראל, פן יהי נמצא מכל מקום מי שחכם בעיניו מאהרן, משום הכי נצרכו להאותות, ואהרן יסביר עומק הכונה של האותות. והא שאמר האותות ולא האות של הנחש לבדו. משום שנכלל בשם אותות גם המופתים שהם המכות שהרי המה ג"כ לאות על אמיתותו.

פרק ד, יח

יח וַיִּלְךָ מֹשֶׁה וַיָּשָׁב אֶל-יְתָר חֹתְנוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ אֲלֶכָה-נָא וְאָשׁוּבָה אֶל-אֲחִי אֲשֶׁר-בְּמִצְרַיִם וְאַרְאֶה הָעוֹדֵם חַיִּים וַיֹּאמֶר יְתָרוֹ לְמֹשֶׁה לְךָ לְשָׁלוֹם:

וישב אל יתר חותנו. ליטול רשות ממנו. או משום שנשבע לו כמו שהביא רש"י בשם המכילתא או כדאיתא בשמות רבה (ד,ב) שאמר משה שחייב בכבודו יותר מאביו ואמו שפתח לו פתח בהיותו נודד. והנה כתיב יתר בשמו הקודם. והרי כבר כתיב יתרו ע"ש

שנתחכם ונתעלה. בא ללמדנו שלא נימא דמה שהעמיס משה על עצמו ליטול רשות הוא משום שהיה יתרו חשוב מאד. ואין דרך ארץ להפליג עצמו ממנו בלי רשותו. לא כן אלא אפילו משום שהוא יתר. אלא כיון שהוא חותנו ועשה טובה עמו שנתן לו אשה ולחם. **ואראה העודם חיים.** כבר ביארנו בספר בראשית מ"ה כ"ח דלשון זה של ואראה משמעו רק להתראות שעה קלה ולשוב אח"כ. והיינו שכבר ידע משה ממה שאמר לו ה' והוריתי אתכם וגו'. שלא תהיה הגאולה מיד בסירוב הראשון. וא"כ היה בדעתו לשוב אחר כך למדין. ולילך עתה בעצמו בלי אשתו ובניו שהרי ירא מהאנשים המבקשים נפשו. משום הכי אמר ליתרו שילך לשעה ולא גלה לו שהולך בשליחות הגאולה. שאין בזה תועלת להודיעו, ע"כ א"ל לראות את אחיו, והרי גם זה אמת שהיה רואה שלום בית אביו.

פרק ד, יט

יט וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּמִדְיָן לֵךְ שׁוּב מִצְרַיִם כִּי-מָתוּ כָּל-הָאֲנָשִׁים הַמְּבַקְשִׁים אֶת-נַפְשְׁךָ:

לך שוב מצרים. לחלוטין ולא בדרך עראי.

כי מתו כל האנשים וגו'. ולא אמר כי מת אותו פרעה שרדף אחריו. כי באמת לא ירא מפרעה כלל. שהרי גם בל"א זה הוא שלוח קשה אליו, והרי הוא מובטח מפי ה' כי אהיה עמך. אבל מאנשי ישראל שהיו רודפיו ירא מאד כמו שכתבתי לעיל ג' י"ב. שלישראל לא היתה ההבטחה מה' שיהיה עמו להעניש לכל מי שיפגע בו לרעה חלילה. משום הכי הודיע לו ה' כי מתו כל האנשים שכוון ביחוד על ישראל, כדאיתא בנדרים (ז,ב). וכך כתב בתרגום יונתן להלן י' כ"ח על הפסוק כי ביום ראותך פני תמות. אמסור יתך בין ידיהו דעמא האלין דתבעי ית נפשך למקטל יתך. השכיל לתרגם, שבודאי ידע פרעה שאין בידו להרגו. דאלו היה בידו להרגו כבר היה הורגו אלא ע"כ הפחידו שימסרו ליד רשעי ישראל. [נמצא פירש הגמרא שם כי מתו כל האנשים שהענו. לא כמו שכתבתי הר"ן שם שלא היה עוד דבריהם נשמעים למלכות. אלא כאשר הענו לא מצאו בעצמם ידים לעשות רע. וכך כתבו התוס' ע"ז (ה,א) בשם יש מפרשים והכי מפורש בתרגום יונתן להלן י' כ"ט]. והנה מדאמר ה' למשה טעם כי מתו וגו' מבואר שלא היה במה שאמר לך שוב מצרים אזהרה לעשות כן. דאלו היה אזהרה. שוב אין פחד האנשים פחד נגד שומר מצות ה'. אלא ודאי שלא היתה אלא ידיעה שיוכל לשוב אם ירצה כי אין ממה לפחוד עוד ועיין בסמוך.

פרק ד, כ

כ וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-אֶשְׁתּוֹ וְאֶת-בְּנָיו וַיֵּרָכְבּוּם עַל-הַחֲמֹר וַיָּשֶׁב אֶרְצָה מִצְרָיִם וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-מִטֵּה הָאֱלֹהִים בְּיָדוֹ:

ויקח משה וגו'. אחר שהודיעו ה' שאין לו לירא מרשעי ישראל המבקשים נפשו. שוב נתחזק באמונה ולא ירא אפילו לקחת אשתו ובניו למצרים. אף על גב שהיה לו לירא עבורם מפני פרעה שהרי לא הובטח אלא על עצמו כי אהיה עמך. וכמו שכתבתי בספר בראשית ל"ב י' דבזה הלשון אין משמעו שמירת הנשים ג"כ. אבל מכל מקום כבר בטח לבו שלא יאונה רע גם לאשתו ובניו.

וישב ארצה מצרים. והא דכתיב בפרשת יתרו אחר שלוחיה. איתא במדרש שבשביל שראתה צערן של ישראל בעת גזרת תבן לא יכלה לסבול ושבה אל אביה. ובמכילתא ראש פרשת יתרו תניא כי בעת שפגע משה עם אהרן א"ל אהרן על הראשונים אנו מצטערין כו' אז שבה לבית אביה.

פרק ד, כא

כא וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּלִקְתָּךְ לָשׁוּב מִצְרָיִמָה רְאֵה כָּל-הַמִּפְתִּיחַ אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בְיַדְךָ וְעָשִׂיתָם לִפְנֵי פְרַעֲה וְאָנֹכִי אֲחַזֵּק אֶת-לְבָבוֹ וְלֹא יִשְׁלַח אֶת-הָעָם:

בלכתך לשוב מצרימה. בשכר שהלכת לשוב. ולא יראת מפני פרעה ואף על גב שלא היה מוזהר ע"ז. אלא שהראה משה אמונתו ובטחונו בה'. ע"כ ראה. התבונן על שאני מבטיחך. **כל המופתים אשר שמתי בידך.** המכות המיועדות שיעשו ע"י משה.

ועשיתם לפני פרעה. לא שתעשה בידך שלא בפני פרעה אלא תעשה לעיני פרעה ולא יהי בכחו למחות.

ואני אחזק וגו'. דמצד הסברא אף על גב שהאדם מחזק לבו לסבול יסורין כדי לעמוד על דעתו. מכל מקום כ"ז כשאינו רואה הפלא האריך נעשית. ואין לו להתפעל אלא מעצם היסורין. אבל כשיעשה המכות לעיניו היה לו להתפעל הרבה יותר ולהרך לבו מיד. ע"ז הבטיח לו ה' דמכל מקום יקשה את לבבו.

פרק ד, כב

כב וַאֲמַרְתָּ אֶל-פְּרַעֲה כֹה אָמַר ה' בְּנִי בְּכָרִי יִשְׂרָאֵל:

ואמרת אל פרעה וגו'. כל כך יהיה כחך גדול נגד פרעה עד שלבסוף תאמר אליו **בני בכרי ישראל.** דאף על גב שכל אוה"ע המה בתכלית הבריאה, דאפילו המה היו עובדי כוכבים נמצא בהם חסידי אוה"ע המכירים כבוד ה' בכל דור. אבל ישראל נמשל לבן בכור של המלך שהוא יורש הכתר. שעוד בחיי המלך מסייע בהנהגת המלוכה כך ישראל

מסייעים כ"י להשגחה והליכות עולם וכמבואר באורך בספר דברים ל"ג ג' על הפסוק אף חובב עמים וגו'.

פרק ד, כג

כג ואמר אליך שלח את-בְּנֵי וְיַעֲבֹדְנִי וְתִמְאַן לְשַׁלְּחוֹ הַנְּה אֲנֹכִי הַרְג אֶת-בְּנֵי בְּכֶרֶךְ:

את בנך בכרך. שהוא המסייע בעניני מלוכה. והיה בזה המאמר לפרעה סכנה גדולה יותר מכל המכות שלא נגעו בעצם המלוכה רק עונשי המדינה. או אפילו הגיעה המכה לפרעה עצמו. מכל מקום לא הגיעין לעצם המלוכה. מה שאין כן כשאמר לו הנה אנכי הורג את בנך בכרך. היה לו להתפעל ולעשות כל האפשר איזה רע למשה. כמו שמצינו ביהויקים המלך כשקרא לפניו איכה ישבה בדד אמר אנא מלכא, וכן עוד. וכשהגיע לפסוק היו צריה לראש, ונגע בזה למלכותו, יצא מן הגדר ושרף המגילה וביקש להרוג את הנביא. אף על גב שידע כי דבר ה' הוא. כך כל המכות שהרעו לפרעה לא היה בהם להוציא את פרעה מן הגדר שהיה גדור לבלי ליגע במשה מחמת שידוע כי דבר ה' בפיו, אבל באותו מאמר היה בכח להוציאו מן הגדר ולשלוח יד במשה. וא"כ היה למשה לירא להגיד לפרעה כזאת. אבל בשכר הבטחון שהיה למשה בלכתו לשוב מצרימה זכה לחוזק הלב שלא יירא מפרעה משום דבר. ועיין מה שכתבתי להלן י"א י'.

פרק ד, כד

כד ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו:

ויהי בדרך במלון. שנתעסק במלון. וסר ממעלתו כרגע שנתחייב לשול נעלו מעל רגליו. וכמו שביארנו לעיל שיהיה תמיד מופשט מטבע בני אדם. רק תמיד דבוק ומופרש להיות מרכבה לשכינה. וכאן בהיותו במלון. ואולי היה מחמת ענותו הנפלאה כשהגיע בין אנשים זרים ממנו. שלא יהא נראה בפניהם שהוא מורם מכל אדם והליכות עולם הטבע, ע"כ נתעסק במלון.

ויפגשהו ה'. לא כתיב וירא אליו. אלא ויפגשהו. שהיה המראה בדרך פגישה שלא במקומו. משום דמשה רבינו כבר נתקדש להיות מרכבה לשכינה הגיע אליו מראה ה' ותוקף עוזו גם בהיותו מתעסק בהליכות עולם, והיה כמו מלך המוצא את עבדו העומד לפניו תמיד כי הלך לו לעצמו לדרך עסקיו.

ויבקש המיתו. היה כבוד ה' שפגשו למשא עליו כמו אם היא באה על מי שאינו ראוי לישא מרכבת הקדושה. ורובץ תחת משאו עד שמת, וכמו שיבואר להלן י"ב י"ב שזו היתה סיבת

מכת בכורות ע"י העברה של הקב"ה. כך היתה פגישה זו במשה. ומשום הכי סמך ענין מכת בכורות לזה העניין ללמדנו דשני העניינים שוין בסיבתן.

פרק ד פסוק, כה

כה ותקח צפרה צר ותקח את-ערלת בנה ותגע לרגליו ותאמר כי חתן-דמים אתה לי:
ותכרת את ערלת בנה. כדי להטיף דמו ויהא לכפרה על אישה שנתחייב למות ולא רצתה לחתוך אבר אחר של הבן ולעשותו בעל מום. ע"כ כרתה ערלת בנה. והוסיפה עוד. ותגע לרגליו. בחתכה את הערלה נגעה בצור גם בבשר רגליו באשר לא היתה הכונה משום מצות מילה רק כדי שילך שפע דם מבנה להיות כפרה על אישה.
ותאמר. כאלו מדברת עם בנה.

כי חתן דמים אתה לי. הבן מכונה בלשון חתן בשעת מותו, כדתנן בנדה דף מ"ד, א. והרי הוא לאביו ולאמו ולכל קרוביו כחתן שלם, ומפרש בגמרא לענין אבלות. ואמרה להבן כי ניתן לה הבן להיות חתן לדמים שתוציא דמו ממנו לכפרה על אישה.

פרק ד, כו

כו ויגרף ממנו אז אקרה חתן דמים למולת :

וירף ממנו. סר כח הפגישה הנוראה ממשה.

אז אמרה. צפורה בשמחת לבה.

חתן דמים. מה שנתחייב להיות חתן דמים. הגיע רק **למולות.** שיהא רק נימול ובזה יצא ידי חובת שפע דמו. ומה שלא נימול באמת ידוע דעת רז"ל. ולפי הפשט עוד לא הגיע לבן שמונה. וגם במה שכרתה ערלתו לא נימול ורק להוציא דמו משם כדי להיות לכפרה על אישה.

פרק ד, כז

כז ויאמר ה' אל-אהרן לך לקראת משה המדבֵר וילך ויפגשו בנהר האלהים וישק-לו:
ויפגשו. ולא כתיב וימצאו. אלא ויפגשו שמצא אותו פרוש ומובדל בדביקות מאד נעלה עד שלא הרגיש משה בביאת אהרן אליו. עד שפגע בו. ובזה נתפעל אהרן והבין כי גבה ממנו ערך משה. ומכל שכן בבואו אל הר האלהים אשר שם ראה מראה נפלא בסנה. וגם מיועד להעלות שם לערך שאין כמוהו בקבלת התורה. ע"כ בבואו לשם השיג הערה מיוחדת גם עתה.

וישק לו. אהרן נשק למשה מרוב אהבה. וכי הבין כמה זכה למעלה למשכיל ממנו.

פרק ד פסוק, כח

כח וַיִּגַד מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן אֶת כָּל-דִּבְרֵי ה' אֲשֶׁר שָׁלַח וְאֵת כָּל-הָאֱתָת אֲשֶׁר צִוְּהוּ:

את כל דברי ה' אשר שלחו. אין הלשון מדויק. אלא שני דברים הם. והאי את קאי על דברי ה' ועל אשר שלחו. היינו את כל דברי ה'. במראה הסנה. שהוא המשגיח עד כה שלא יכלו. ואשר ירד כדי לגאול את ישראל. ועוד הגיד לו את אשר שלחו. להתעסק בזה. וכן הרבה בתורה. כמו שכתבתי בפתח העמק.

אשר צוהו. מיותר. אלא הכונה כמו שכתבנו בספר בראשית ב' ט"ז ובכמה מקומות דבכל מקום שהלשון צווי מיותר מורה על כונת הגמרא ברכות דף ה', א והמצוה זו משנה. דגוף הדבור הוא כמו תורה שבכתב ואח"כ באה ההערה להבנת הדבור בכמה אופנים שזה הוא תורה שבע"פ. וזה נכלל בכונת צווי. וכן כאן הגיד משה לאהרן גם גוף הדברים כהויתן. גם ביאורם כפי אשר קיבל בהערה מה'. וקאי אשר צוהו על הדברים ועל האותות. והיינו דאיתא במדרש רבה שם המפורש גלה לו. וג"ז בכלל אשר צוהו. הוא תורה שבע"פ.

פרק ד, ל

ל וַיִּדְבֹר אֶהֱרֹן אֶת כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' אֶל-מֹשֶׁה וַיַּעַשׂ הָאֱתָת לְעֵינֵי הָעָם:

את כל הדברים וגו'. היינו ג"כ בין גוף המאמר שהוא כתורה שבכתב בין ביאורם שהוא כתורה שבע"פ. ועיין לעיל ט"ז.

ויעש האתת וגו'. כמו שאמר ה' ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האתת. אפילו כשיהיה אהרן עמו.

פרק ד, לא

לא וַיֵּאמֶן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי-פָקַד ה' אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת-עֲנָנִים וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ:

ויאמן העם. שנראה ה' למשה. אף על גב שהוא פלא. כמו שכתבתי ריש פרשה זו.

וישמעו. בזה שהאמינו שמעו.

כי פקד וגו'. להוציאם לחרות.

וכי ראה את עננים. להנקם על ענוייהם.

ויקדו וישתחוו. על הגאולה ועל הנקמה.

פרק ה

פרק ה, א

א וְאַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל-פְּרַעֲהַ פַּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת-עַמִּי וַיַּחֲגוּ לִי בְּמִדְבָּר:

ואחר. משמעו אחר רוב דברים שהיה בזה. והנראה שהשתדלו משה ואהרן עם הזקנים שילכו גם המה ולא הועיל.

באו משה ואהרן. לבדם שלא היתה האמונה שלימה שיגיע עד מסירת נפש ולילך אל פרעה. וכבר ביארנו שלא היתה הבטחת ה' ובאת אתה וזקני ישראל אלא כשיהיה ושמעו לקלך. ושכינה מדברת מתוך גרונו. לא כן עתה שלא שמעו אלא קול אהרן. ובזה נשתנה כל הסדר.

ויאמרו אל פרעה וגו' שלח את עמי וגו'. לא כמו שאמר ה' למשה אז שיאמרו שבשביל שנקרה ה' עלינו בגלוי שכינה ע"כ אנו מבקשים להקריב לפניו. אבל היום כשלא באו הזקנים בעצמם. שוב לא יכלו משה ואהרן לומר דבשביל שנראה ה' עליהם ע"כ המה מבקשים כולם לילך להקריב במדבר. משום הכי החלו בדרך אחר. כי ה' אמר להם שיאמרו לפרעה בתורת צווי שלח את עמי וגו'.

פרק ה פסוק, ב

ב וַיֹּאמֶר פְּרַעֲהַ מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקוֹלִי לְשַׁלַּח אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא יֵדְעֵתִי אֶת-ה' וְגַם אֶת-יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח:

מי ה' וגו' לשלח את ישראל. שני פליאות, מיה ה' אשר אשמע בקולו - אשר ראוי לי להוקיר דבריו אפילו בכל מה שידבר. שנית לשלח את ישראל דבר גדול כזה. **לא ידעתי את ה'.** להיות ניחת לפניו בשום דבר.

וגם את ישראל לא אשלח. אפילו ידעתי והייתי ניחת לפניו מכל מקום דבר גדול כזה בודאי לא אעשה. ואמר אשר אשמע בקולו. ולא לקולו. וכבר ידוע דמשמעות בקולו לדקדק ולחקור במ דבאמת היה ראוי לפרעה לחקור כונת דבר ה' שלח את עמי אם לחלוטין אם רק לחוג ולשוב. שהרי לא אמר דרך שלשת ימים עד המאמר השני מטעם שיבואר. אבל זהו רום לב פרעה לאמר מי ה' אשר אחקור בכונת דבריו.

פרק ה, ג

**ג וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עָלֵינוּ גִלְכָּה-נָא דְרָדְךָ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַיהוָה
אֱלֹהֵינוּ פֶּן-יִפְגְּעוּנוּ בְּדָבָר אוּ בְחָרֵב:**

אלהי העברים נקרא עלינו. הפלא מה קוו משה ואהרן דבמה שיאמרו בלשון אחר יהיה ניחת פרעה. ועוד אם באמת אמר הקב"ה בזה הלשון כה אמר ה' אלהי העברים. היאך שנו ואמרו אלהי ישראל. וג"ז אינו מובן למה התקצף פרעה על מאמר השני יותר מן הראשון באמרו עתה ברוגז למה משה ואהרן וגו' וגם יש להבין שאר השנויים בין שני המאמרים. אלא כך הענין, שהבינו משה ואהרן שפרעה טעה בכונתם, מדאמר וגם את ישראל. דמשמעו אנשי מעלה ביחוד, כמו שכתבתי להלן ט' ד' ובכל מקום. מובן שכסבור פרעה שאין מבקשים אלא על ראשי העם לעשות איזה אסיפה ושמה יחוגו לפני ה'. והבין פרעה כן משני טעמים, חדא, ממה שאמרו אלהי ישראל ואל אלהי יעקב. שנית ממשמעות ויחגו לי. שענינו שמחה הבא במחולות וריקודים, כדאיתא בחגיגה דף י' ב' דהכי קאמר רחמנא אכלו ושתו ויחגו חגא. ועיין להלן י"ט ובספר דברים ט"ז ט"ו. ובכמה מקומות. אמנם לשון ויחגו לי משמעו לפני, היינו גילו ברעדה כעומד לפני ה' ושמה, וזה אי אפשר בכל המון. וגם ברגלים ובבהמ"ק אף על גב שהכל היו חייבים בקרבנות חגיגה ושמחה מכל מקום לא הכל רקדו ולו בבהמ"ק לפני ה' כי אם חסידי הדור כדאיתא בסוכה פ"ה. משיום שאסור לשמוח בפעולת הריקוד שם כי אם מי שיש לו רוח גבוהה של אהבת ה' ומשחק לפני ה'.

(הרחב דבר: וזהו ג"כ כוונת המאמר הלל הזקן (סוכה, נג,א). אם אני כאן הכל כאן ואם אין אני כאן מי כאן, פירוש, אני משמעו כמה פעמים בתכלית השלימות, כמו שכתבתי בפרשת שלח (במד' יד, כא) על הפסוק ואולם חי אני ובכמה מקומות. ואמר הלל אם אני כאן היינו תכלית השלמות של אדם המעלה להיות דבוק בה' מתוך שמחה של מצוה. הכל כאן. היינו השכינה ומלכות שמים המכונה כל. כמו שכתב הרמב"ן בספר בראשית כ"ד א'. ועיין מה שכתבתי בספר דברים ד' כ"ג. אם אין אני כאן. אם ח"ו הריקודים אינו בזה המעלה רק לשמחת הגוף ורוח אנושי. מי כאן הרי אינו אלא קלות ראש בפלטין של מלך מלכי המלכים הקב"ה. בזה מוציאים את השראת רוח"ק.)

וכן הבין פרעה בחכמתו כי יוחנו לי. אינו אלא באנשי המעלה מישראל. ע"כ הבין כי רק אותם הם מבקשים. ומשמעות עמי. מתפרש כמה פעמים על המיוחדים לי. כמו הגד לעמי פשעם (ישעי' נח,א) דמשמעו אלו ת"ח. כדאיתא בב"מ ספ"ב (לג,ב). והכי מתפרש במלכותא דארעא כמש" בספר בראשית מ"א מ' ונ"ה עיי"ש. שהם אנשי חיל שומרי מלכותו ואחר שכך הבין פרעה. לא התקצף פרעה שלא היה בזה בטול מלאכה כ"כ. דאנשי מעלה היו מעטים ולא בעלי עבודה. ע"כ חזרו ואמרו בלשון אחר אלהי העברים

נקרא עלינו בשעה שדבר עמנו אמר אלהי העבריים. וזהו משמעות נקרא באל"ף. והכי איתא בתרגום יונתן אתקרי עלנא [והפלא על תרגום אונקלוס שפירש לעיל אתקרי וכאן תרגום אתגלי. ולהיפך מיבעי] ועברי משמעו פחותי ערך אפילו משם יעקב. אלא אדם שפל ומגושם רק מזרע העברים כמו שכתבתי להלן כ"א ב'. ובאמת היו שני המאמרים מפי ה'. גם המאמר הראשון היה לאנשי המעלה ויחוגו לי. גם המאמר השני לפחותי ודלת העם ובלשון ונזבחה לה' אלהינו אף על גב שלא יחוגו לפני ה' מכל מקום יקריבו כולם. ופירש עוד בזה המאמר בשם ה' **נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר**. דמשמעו בברור שישובו אח"כ. וכך היה סבור פרעה בכל משך המכות. ועוד במכת הערב אמר משה לפרעה דרך שלשת ימים נלך במדבר וזבחנו גו'. אבל כ"ז היה בעוד לא היה מכת חשך ולא תו עוד קטני אמנה והיו הרבה מכוני עברים מה שאין כן אחר מכת חשך ומתו בג' ימי אפלה הפחותים. וכל הנשארים היו בזה המשך מתעלים והולכים כמבואר להלן ראש פרשת וארא ו' ו' וכיון שהגיע למכת בכורות אמר משה לפרעה הלשון שאמר ה' לעיל ד' כ"ב. כה אמר ה' בני בכרי ישראל. ואמר אליך שלח את בני וגו' אז קם המאמר הראשון אלהי ישראל שלח את עמי ויחוגו לי. ולא היה עוד הדבור דרך שלשת ימים וגו'. ופרעה הבין כ"ז היטב. ע"כ בשלחו כלה שלח לחלוטין. אך עם מצרים לא ידעו מכ"ז כאשר יבואר בפרשת בא.

פן יפגענו וגו'. אינו דבר ה' שהוא ית' לא יאמר פן. ובלשון בדבר או בחרב. וזה אינו דבר ברור. אלא הקב"ה אמר נלכה נא דרך ג' ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו. והם אמרו שמשום הכי אנו מבקשים לילך דרך ג' ימים. וכדי שלא יאמר פרעה היאך אפשר לסכן עצמכם כל כך לילך בהמון רבה במדבר במקום ציה ושממה על משך איזה ימים. ומאין יהיו ניזונים בכל משך הזמן. ע"כ אמרו שמחוייבים לבטוח בה' ולילך בלי חקירה שיראים פן יפגענו גו'. והנה היה ראוי לכתוב נקרא עלינו לכו נא דרך שלשת ימים וזבחו לה' ועתה נלכה נא וגו'. אלא שהכתוב מקצר ומובן שהדבור נלכה נא וגו' קאי גם על דבר אלהי העברים. וגם על דבר משה ואהרן לפרעה פן יפגענו וגו'. ומזה למדנו כמה מקראות בתורה שהכי הוא הפירוש.

פרק ה, ד

ד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מִלֶּךְ מִצְרַיִם לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן תִּפְרִיעוּ אֶת-הָעָם מִמִּצְרַיִם לְכוּ לְסִבְלֹתֵיכֶם:

ולמה משה ואהרן וגו'. ע"ז המאמר התקצף פרעה ואמר היאך יבואו שני אחים לבטל את העם ממלאכה. ואפילו לא היה בזה היזק למלוכה. אין דרך המלך המשגיח על עבדיו ליתן

רשות להפריע אותם ממעשיהם ע"י פתוים כאלה וזהו דבר ה' למשה כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך. היינו שלא יתן רשות לכם.
לכו לסבלתיכם. באשר הבין כי משה ואהרן מסובלים בעבודת הצבור. משום הכי אמר שילכו לסבלותיכם בעיני טובת הכלל. ולא בדברי שקר.

פרק ה, ה

ה ויאמר פרעה הן-רבים עתה עם-הארץ והשבתם אתם מסבלתם:

ויאמר פרעה. הוסיף לאמר דאפילו אם יתאמצו ישראל לילך בעל כורחו ושלא ברשות, ואז אם לא היה נוגע למלוכה לא היה כדאי לחוש כל כך עבורם, אבל באשר נוגע למלוכה. הן רבים עתה עם הארץ. של מצרים רבים על ישראל. והשבתם אתם את מסבלותם. מה שמסבלים את ישראל. וכמו לשון הפסוק א, יא למען ענתו בסבלתם. ולא כמשמעות וירא בסבלתם ב, יא דפירושו של הסובלים [ובאמת לשון סבלות פעם קאי על המסבלים כמו סבלות מצרים (ו,ו)]. ופעם קאי על הסובלים כמו לכל סבל בית יוסף (מלכ"א י"א, כח) וכן בבנין הכבד אלופינו מסובלים איתא במ"ר רות על הפסוק ושם האיש אלימלך ובירושלמי ר"ה פ"ב (יד,א) דפליגי ר' יוחנן וריש לקיש במשמעו אם הגדולים סובלים את הקטנים. או להיפך]. ואמר פרעה דאפילו ירצו לצאת ביד חזקה לא יניחם. וזהו דבר ה' למשה לעיל ולא ביד חזקה כמו שכתבתי שם.

פרק ה, ו

ו ויצו פרעה ביום ההוא את-הנגשים בצעם ואת-שטריו לאמר:

ויצו פרעה. זהיר בזרז באש היה באמת קשה להקים גזרה זו בלי מכות ועונשים, ע"כ הזהיר שמכל מקום יזדרזו להקים דברו.
ביום ההוא. אי כתיב ביום הזה היה במשמע הזה שבאו משה ואהרן. אבל ביום ההוא משמע באיזה יום מיוחד. והיינו משום שלא גזר פרעה עד שקיבץ שריו ואנשי עצתו. ויצא העצה שיגזור כך, ומשום הכי לא נודע לשוטרי ישראל טעם הגזרה של מניעת התבן, עד שהלכו לפרעה והשיב להם קשות כאשר יבואר.
ואת שוטריו. לא כתיב כאן אשר שמו עליהם נגשי פרעה, כמו להלן פסוק י"ד. אלא פירושו שוטרי פרעה. ושני מיני שוטרים היו. שוטרי מצרים אשר שם פרעה. ושוטרים מישראל שהעמידו הנוגשים. וכאן דבר תחלה עם שוטרים מצרים שהעמיד הוא. ומשום הכי כתיב בלשון יחד ולא שוטריהם ככל המאמר שמדבר עלה העם בלשון רבים. ועוד עיין בסמוך.

פרק ה, ז

ז לא תאספון לתת תבן לעם ללבן הלבנים כתמול שלשם הם ילכו וקששו להם תבן:
וקששו להם תבן. ילקטו כמו מקושש עצים.
תבן. שהוא מפוזר בשדות ובמדינה.

פרק ה, ח

ח ואת-מתכנת הלבנים אשר הם עשים תמול שלשם תשימו עליהם לא תגרעו ממנו כי-
נרפים הם על-כן הם צעקים לאמר נלכה נזבחה לאלהינו:
כי נרפים הם. עצלים. על כן הם וגו' מבקשים תואנה להיות בטל איזה ימים.
לאלהינו. ולא אמר לה' כמו להלן י"ז. היינו משום דכאן מדבר עם עובדי כוכבים ויודע
שהם אינם יודעים רק בשם אלהים. ולהלן דיבר עם שוטרי ישראל, והשכיל דמסתמא
יודעים השם שאמר משה.

פרק ה, ט

ט תכבד העבדה על-האנשים ויעשו-בה ואל-ישעו בדברי-שקר:
תכבד העבודה. בשעה שהם עובדים וגם. ויעשו בה. לא יהיו בטלים כלל.
בדברי שקר. שבדו משה ואהרן.

פרק ה, יא

יא אתם לכו קחו לכם תבן מאשר תמצאו כי אין נגרע מעבדתכם דבר:
לכו קחו לכם תבן. טוב שתקחו במחיר מאנשי מצרים.
מאשר תמצאו. בחוצות ושוקים.
כי אין נגרע וגו'. ומי יודע כמה ישהו עד שימצאו.

פרק ה, יב

יב ויפץ העם בכל-ארץ מצרים לקשש קש לתבן:
לקושש קש לתבן. הקש הוא הנשאר בארץ אחר הקצירה. ותבן הוא נקצר כמו שכתבתי
התוס' בפרק המקבל. והשכילו ישראל לצאת לשדות ולתלוש הקש ולעשות תבן כי לא
הכל יכלו לקנות. (ובשבת צו, איתא מקושש במתניתא תנא תולש. ולמד מהאי קרא
דמשמעות מקשש תלישה).

פרק ה, יג

יג וְהַנְּגִשִּׁים אֲצִים לְאֹמֶר כָּלֹ מַעֲשִׂיכֶם דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ כַּאֲשֶׁר בְּהִיּוֹת הַתְּבִן:

אצים. דוחקים עוד יותר מאשר גזר פרעה.

לאמר כלו מעשיכם דבר יום ביומו. לא אמר כלו מעשיכם דבר יום יום. אלא ביומו. דמשמעו דוקא באותו יום ולא להשלים למחר כדאיתא במס' תמורה (יד,א) לענין דבר יום ביומו דכתיב במוספין. ובאשר עפ"י גזרת פרעה שלא לגרע מתכונת הלבנים. היה אפשר לילך ביום א' לקשש תבן על ימים הרבה ואח"כ ימלא עבודת אותו יום. והיו מרויחים שעת הליכה והבאת התבן. אבל הנוגשים דחקו לומר דוקא באותו יום.

פרק ה, יד

יד וַיִּכּוּ שׁוֹטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-שְׁמוֹ עֲלֵהֶם נִגְשֵׁי פְרָעָה לְאֹמֶר מְדוּעַ לֹא כְּלִיתֶם חֲקֶכֶם

לְלַבֵּן כְּתָמוֹל שְׁלֹשִׁים גַּם-תָּמוֹל גַּם-הַיּוֹם:

שוטרים בני ישראל. המה שוטרי ישראל ממש.

חקכם ללבן כתמול שלשום גם תמול גם היום. רש"י פירש שתמול שלשום תמול השלישי. ולפירושו אין לתיבת שלשום משמעות כלל אלא בצרוף תמול. אבל לפי זה אין מדויק לשון פרעה בפסוק ז' לתת תבן וגו' כתמול שלשום. ולמה לא כתמול ממש. משום הכי פרש"י לעיל כאשר הייתם עושים עד הנה. אבל אונקלוס תרגם כתמול שלשום. שתי תיבות. אתמול ויום הקודם לו. ומשום הכי פירש זה הפסוק לא אשלמון גזרתכון למרמי כמאתמלי וכו' פירש הגזרה שגזר פרעה אז ללבון כתמול שלשום. ואתם לא כליתם גם תמול.

גם תמול. שלא הייתם נחלשים מאתמול כמו היום.

גם היום. שלא תאמרו תמול הלכתם לקשש תבן גם על היום למלאות דבר גזרת פרעה כמה פעמים. אבל גם היום לא כליתם החק.

פרק ה, טו

טו וַיָּבֵאוּ שׁוֹטְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּצְעֲקוּ אֶל-פְּרָעָה לְאֹמֶר לְמָה תַעֲשֶׂה כֹה לַעֲבָדֶיךָ:

למה תעשה כה. המה לא ידעו טעם הגזירה כמו שכתבתי לעיל. וכסבורים שהוא משום קמוץ.

פרק ה, טז

טז תָּבוֹן אֵין נָתַן לַעֲבָדֶיךָ וּלְבָנִים אֲמָרִים לָנוּ עָשׂוּ וְהִנֵּה עֲבָדֶיךָ מִפִּים וְחֻטָּאת עִמָּד:
וחטאת עמך. המה המצרים המכים בחנם ובלי חמלה. הלא נושאים עון אשמה.

פרק ה, יז

יז וַיֹּאמֶר נְרָפִים אַתֶּם נְרָפִים עַל-כֵּן אַתֶּם אֲמָרִים גְּלֹכָה נִזְבְּחָה לַיהוָה:
נרפים אתם נרפים. הראשון הוא פועל והשני הוא שם התואר. פירש אתם הנרפים והעצלים. מתרפים אתם מעבודת המלך. וכך כתב הספורנו.
נלכה נזבחה לה'. כשמדבר עם אנשי ישראל אמר לה'. שהבין פרעה שהמה יודעים זה השם יותר ממנו.

פרק ה, יט

יט וַיֵּרְאוּ שֹׁטְרֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶתֶם בָּרַע לְאֹמֶר לֹא-תִגָּרְעוּ מִלְּבַיְנֵיכֶם דְּבַר-יוֹם בְּיוֹמוֹ:
אותם ברע לאמר. מצאו את עצמם במעמד רע שיהיו נצרכים להביא בשורה רעה זו ע"כ בצאתם מפרעה היה בדעתם לחפש אחר משה ואהרן לשפוך מרי שיחם לפניהם. והנה.

פרק ה, כ

כ וַיִּפְגְּעוּ אֶת-מֹשֶׁה וְאֶת-אַהֲרֹן נֹצְבִים לִקְרַאתֶם בְּצֵאתְכֶם מֵאֶת פְּרֹעָה:
ויפגעו וגו' נצבים לקראתם. השגחה פרטית היה בזה. דבאמת משה לא היה במצרים כל משך הזמן כמו שכתב הרמב"ן בשם המכילתא. שהחזיר אשתו ובניו למדין. ואהרן לבדו לא עשה מאומה. עתה הזמין הקב"ה את משה ואהרן לקראת האנשים בדברם רתת. והיה זה נסיון למשה לראות כמה הוא סובל שלא יהרהר אחר מדותיו של הקב"ה.

פרק ה, כא

כא וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם יְרֵא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֲשֶׁר הִבְאֵשְׁתֶּם אֶת-רֵיחֲנוּ בְּעֵינֵי פְרֹעָה וּבְעֵינֵי עֲבָדָיו לְתֵת-חֶרֶב בְּיָדָם לְהַרְגֵנוּ:

ירא ה' עליכם. לפי תרגם יונתן יתגלי קדם ה' עולבננא ולחוד יתפרע מנכון. אם כן הפירש ירא ה' צרות נפשנו וחמסנו עליכם וכך פירש הראב"ע. אבל תרגם אונקלוס יתגלי ה' עליכן ויתפרע. א"כ אמרו בדרך כבוד. יגלה כבוד ה' עליכם. ואף על גב שמאמינים שנגלה כבוד ה' מכבר עליהם ובאו בדבריו. מכל מקום חשדו אותם שלא נזהרו היטב בדבר ה' ע"כ אמרו שיתגלה ה' עליכם שנית ויזכיר אתכם על אשר הבאשתם וגו'. וי"ל עוד שאמרו

וישפוט ולא אמרו וישפוט אתכם אלא סתם וישפוט. דמשמע לתרי אפי אם שישפוט את פרעה לתקן המעוות אשר הבאשתם וגו'. או שישפוט אתכם על מה שלא נזהרתם והבאשתם וגו'.

פרק ה, כב

כב וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל-ה' וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי לָמָּה הֲרַעַתָּה לְעַם הַזֶּה לָמָּה זֶה שְׁלַחְתָּנִי:

וישב משה אל ה'. היינו שהיה מקום קדוש כמו בהכ"נ שהיו מתקבצים לתפלה שם התפלל משה את תפלתו הקבועה ואמר גם זה התפלה. אדני. שם המשדד את הטבע. **למה הרעתה.** הן הרעה זו היה בהליכות הטבע שראוי למלך לקצוף על עבדיו הרוצים להתפרץ מעבודתם וכסבור משה שלא היתה השגחה פרטית ממנו ית' בכוונה. אלא ממילא נעשה כן כמנהג המלכות. ע"כ אמר שם אדני שראוי עפ"י השגחה לשדד הטבע בשמירת העם שלא יהא דבר ה' גורם עוד רעה עכ"פ.

למה זה שלחתני. אם לא הגיע עוד זמן הגאולה למה זה שלחתני קודם הזמן.

פרק ה, כג

כג וּמֵאֵז בְּאֵתִי אֶל-פְּרַעֲה לְדַבֵּר בְּשֵׁמֶךְ הַרַע לְעַם הַזֶּה וְהֵצֵל לֹא-הֵצֵלְתָּ אֶת-עַמֶּךָ:

לדבר בשמך. טענה אחרת. אפילו פשעו ונתחייבו להרע להם מכל מקום כיון שדברתי בשמך אינו מכבוד הקב"ה.

והציל לא הצלת את עמך. לא ראו עוד שום הצלה שיגרום האמונה בה' שיכול להציל. אלא שאינו רוצה כעת להציל. אבל כאשר עוד לא הצלת ורק גרם להם רעה אינו כבוד שם שמים. ויהיה ממעט אמונה לפרעה ולישראל.

פרק ו

פרק ו, א

א וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה עֲתָה תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֲעֲשֶׂה לְפָרַעֲה כִּי בִיד חֲזָקָה יִשְׁלַחַם וּבִיד חֲזָקָה יִגְרָשֶׁם מֵאֶרֶצוֹ:

עתה תראה. לא כמו שאתה סבור שרעה זו הוא רק לרעתם ולא לטובתם ומשום הכי אתה מתרעם על הסתר פנים. לא כן הדבר. דוקא עתה תראה. במה שהרעו לישראל נתקרב זמן הגאולה ויכול להיות בדרך נס מה שלא היה אפשר מקודם. אבל היום תראה. כי ביד חזקה. בעל כורחו של פרעה.

וביד חזקה. בעל כורחם של ישראל כפרש"י. והוא כאשר יבואר להלן בפסוק ר' פירש ביד חזקה זו הדבר שהיה דבר על ישראל הממאנים לצאת לגמרי. וזה תשובה על טענה של מיעוט אמונת ישראל לצאת. מחמת זה שבמה שדבר ה' גרם להם להרע. ע"ז השיב דמכל מקום יצאו ביד חזקה. ורש"י פירש ביד חזקה של פרעה. וגם זה הפירוש מוכרח בלשון וגרשם מארצו. והיינו להמתעצלים לצאת.